

historie

jako

umění

a jako

věda

H. Stuart Hughes

NAKLADATELSTVÍ

SVOBODA

1970

v budoucnosti postav vystupujících v původním výkladu. Předpovědi takového druhu jsou přesné již svou povahou. V této souvislosti připomínám historikovo privilegium, že zná výsledek. Avšak co se stane, když řetěz retrospektiv skončí? Co má historik dělat, když dojde k své vlastní přítomnosti — když pozbude své speciální znalosti a stane se nevědomým účastníkem jako kdokoli jiný a jako kdokoli jiný se dívá, jak nejlépe umí, do budoucna? Vzdá se snad předpovědatelného charakteru svého myšlení? Přebuduje snad radikálním způsobem strukturu svých narativních výpovědí tak, aby vyloučil pohyb směrem k budoucnosti, který tvoří jejich náplň? Nedomnívám se, že tak učiní, a nemyslím ani, že by tak učinit měl. Může a bude pokračovat stejně jako předtím. I nadále bude promítat, nejen jaksi ze zvyku literáta, zaměření svého rozboru do budoucnosti, která je pro něho v dané situaci neznámá. To všechno se dostatečným způsobem ozřejmí, alespoň se domnívám, pustíme-li se nyní do zvažování slastí a strastí vyplývajících z psaní dějin své současnosti.

V/

Jsou dějiny současnosti
skutečnými dějinami?

Za svých studentských let jsem měl silný dojem, že psaní a vykládání dějin současnosti není zrovna přespříliš úctyhodnou záležitostí. Tenkrát se vykládalo, že v Evropě musí uplynout celé století, než některá věc dozraje natolik, aby ji mohl historik zkoumat, a že celé období po Francouzské revoluci je pro současníka podezřelé. Všiml jsem si, že i ve Spojených státech ty universitní přednášky, které vycházely „od“ určitého data a pak měly údajně pokračovat do současnosti, fakticky končily nebo zastavily svůj výklad alespoň deset let před datem, kdy byly předneseny. Vždy zela nějaká mezera různé časové délky mezi datem, kdy formální studium historie končilo, a dosažením individuálního věku rozumu, kdy jsem začal sledovat běžné události s pochopením. Lze-li to tak říci, něco z této situace přetrvává dodnes. Zjistil jsem, že znalosti mých studentů jsou nejvážnější pokud jde o období z jejich vlastního dětství. Hitler byl pro ně sotva víc skutečnější než Attila, náčelník Hunů. Poněvadž nedávná minulost se mládeži jeví stejně cizí jako dávná minulost, došel jsem k závěru, že neexistují vážné důvody, proč bych ji nemohl považovat za stejně historickou, a snažil jsem se vyplnit mezeru neznalostí, která mi tak komplikovala vlastní studentská léta, tím, že jsem

X dováděl své přednášky až k datu posledního vydání novin.

Přesto mě však nikdy nepřestaly trápit pochybnosti mého mládí. Pro mnoho — snad většinu — mých kolegů historiků nejsou dějiny jejich současné doby „skutečnými“ dějinami. Trpí některými neodstranitelnými nedostatky, které je činí něčím menším než historií: snad současnými událostmi, nebo dokonce politickou vědou, nikoli však historií v běžném smyslu slova. Tyto předpokládané nedostatky — dokumentace, perspektivy a odstupu či „objektivitu“ — musím zvážit s nezbytnou péčí, mám-li přesvědčit sám sebe i ostatní, že jsem po celou tu dobu nestavěl vzdušné zámky.

Nejčastější obvinění, které se vznáší proti historii současnosti, zní, že nemůže být psána, poněvadž ještě nemáme k dispozici „dokumenty“. Bylo by pošetilé neuznávat závažnost této námitky. Kolik důležitých depozitářů je ještě pod zámkem, si vůbec nedovolují ani odhadnout. Nikdo asi nebude popírat tvrzení, že historik, který se pokouší psát o polovině 20. století, je v nevýhodě, v níž by nebyl, kdyby se zabýval starším obdobím.

Nedomnívám se však, že tato nevýhoda je tak velká, jak se obvykle předpokládá. Zdůrazňování nedostatečné dokumentace vyplývá z odpovídajícího přecenění hodnoty dokumentů — což je problém, na který jsem opětovně narážel v předcházejících esejích a který nyní vysvětlím obsáhleji. Je zřejmé, že je vyloučeno psát většinu typů historických prací bez dokumentace, jež se jich týká. Ovšem neměli bychom být na psané prameny příliš nároční. E. H. Carr nám připomíná: „Žádný (dokument) nám neřekne víc, než si myslel jeho původce — co si myslel, že se přihodilo, co si myslel, že se mělo nebo mohlo přihodit — nebo snad jen, co si přál, aby si jiní mysleli, že si myslel

on, či dokonce snad to, co si myslel, že si myslel.“¹

Kult dokumentů, jako ostatně mnoho jiného v historické vědě, můžeme vysvětlit historicky. Sahá až do začátků systematické vědy, kdy se katoličtí a protestantští duchovní snažili vzájemně si vyvrátit argumenty napadáním starých kanonických textů nebo objevením nových. Značně posílen byl pak v první polovině 19. století, kdy Leopold von Ranke založil seminární výuku na soustavném využívání dokumentačního materiálu. Oblíbenými Rankovými prameny byly *relazioni* benátských vyslanců — dalekosáhlé zprávy chladných a zkušených diplomatů, kteří komentovali mezinárodní události s jistotou a skepticismem příslušejícím představitelům malého státu, jehož neúměrný vliv odrážel kultivované finesy v manipulování evropskou rovnováhou sil. Takový postoj vyhovoval temperamentu mladého historika citlivého na politické a charakterové nuance. Anebo dávno zesnulí benátské vyslanci utvářeli historikovy úvahy podle svého obrazu. „*Der Stoff brachte die Form mit sich*“ — „látka nesla s sebou i formu“ své historie — prohlásil mimovolně Ranke, čímž připustil, že umožnil svým pramenům, aby řídily jeho, místo aby on vedl pevnou rukou je. Ať již však byl postup jakýkoli, na konci došlo k úzké shodě mezi historikem a látkou, jíž se zabýval.

Z této volitelné příbuznosti vyplývala řada značně závažných důsledků pro další vývoj historické vědy. Především se projevila tendence, které jsme si již všimli, nazírat na události očima státníka, prostě brát velmocenský systém a diplomatický status quo jako dané jednou provždy. Ruku v ruce s tím šel další předpoklad, že válka a diplomacie jsou hlavní předměty historikova zájmu — což nazývá Ranke primátem zahraniční politiky a což bylo i ve Spojených státech všeobecně přijato. To však zároveň vyvolalo jako reakci současnou ten-

¹ E. H. Carr, *Co je historie?*, str. 18.

denci začínat s vnitřní politikou a posuzovat zahraniční záležitosti jako vnější odraz vnitřních bojů. Charakter ucelenosti a ukončenosti diplomatických relací dále přesvědčil historiky, že jsou stejně zvládnutelné i jiné druhy dokumentace. Méně rozvážní dospěli k překotnému závěru, že v každé oblasti historického výzkumu existuje kádr jasně vyhraněných dokumentů, jako jsou tyto, a přitom zapomněli na to, že k některým otázkám — například dějinám správy — může být rozsáhlá a různorodá dokumentace, zatímco k jiným problémům není fakticky téměř nic. Kromě toho všeho vedl kult dokumentů k opomíjení bezprostředního výzkumu, neboť diplomacie, jako uzavřený a poloutajený obor, je snad posledním místem, kde by mohl historik nerušeně bádát. V této souvislosti měla druhá světová válka jeden velmi šťastný vedlejší výsledek. Značný počet britských a amerických historiků totiž působil v zahraniční službě a bezprostřednost a reálnost jejich výzkumu o dějinách diplomacie tak nekonečně získaly zkušeností z této válečné doby.

Historikovo obvyklé tvrzení, že existuje něco jako „dokument“ snadno identifikovatelný a vyskytující se v omezeném množství, se hroutí při hlubším pohledu i pokud jde o minulá století. Pokud jde o naši současnost, pak je toto tvrzení téměř absurdní. Od vynálezu psacího stroje a modernějších a senzačních způsobů reprodukce přesáhl počet cirkulujících správních listin — to znamená materiálů psaných na stroji, rozmnožovaných, rotaprintovaných, které si mohou činit nárok na úctyhodnost úředních dokumentů — všechny hranice lidské představivosti. Na druhé straně však běžné používání meziměstských telefonů a letecké cestování vedly k stejně drastickému snížení, neboť když si státníci vzájemně něco vykládají telefonem přes Atlantik nebo letí kus světa na krátkou osobní schůzku, pak mnohé záznamy z jejich nejdůležitější výměny názorů asi vůbec neexistují. Nená-

vratně pryč jsou doby, kdy diplomat zastávající službu v některém vzdáleném místě — vědom si skutečnosti, že po týdny nedostane instrukce a dlouhá léta neuvidí představené a že jeho zprávy budou zcela zákonitě čteny v podmínkách značně odlišných od těch, v nichž byly koncipovány — byl nucen psát s určitou jasností a objektivitou připomínající historika. Dnes nacházíme v záznamech jenom naléhavá sdělení — nebo nic. Výsledkem je značná nevyváženost v otázce, na čem má historik pracovat, *embarras de richesse*, kombinovaný a anulovaný velmi trapnými mezerami. Úhledné podklady dokumentace 18. a 19. století zcela vymizely. V jistém směru je dnešní historik v nešťastnější situaci, v jaké kdy historik byl. (Avšak i při těchto bohatých hodech pozitivní historik přiznává, že jsou omezené na vybraná jítla.) V dalším směru však na tom není historik současnosti o nic lépe než medievalista zápasící s téměř naprostým nedostatkem dokumentace.

Připusťme tudíž — spíše s pocitem úlevy než trpkosti —, že pro polovinu 20. století asi nikdy nenastane doba, kdy budou „dokumenty“ dosažitelné. Avšak dějiny se musí psát, veřejnost to žádá a má na to právo. Neuděláme-li to my, udělá to za nás někdo méně kvalifikovaný. Myšlenka psát dějiny současnosti není tak neobvyklá, jak se to snaží líčit některé příručky. Historikové je psali vždy, dokonce i v 19. století, kdy také poprvé vykrytalizovalo pojetí o jejich neserióznosti. A co více, mnoho děl, kterých si dnes v našem oboru vážíme jako klasických, spadá do této kategorie. V dalších souvislostech využijí možnosti některá z nich komentovat. Ovšem jejich autoři je psali bez přiměřené dokumentace a jejich závěry byly také podstatně korigovány dalším vědeckým výzkumem. Tyto práce však stále ještě mají svou hodnotu přinejmenším jako literatura a jako monumenty lidského výzkumu.

Snad je to vše, čeho mohou dějiny současnosti

dosáhnout. Avšak i to je samo o sobě velká věc. Přesto, že má nedostatek dokumentů a může si být jist, že v detailech bude doplněn, historik své doby může vytvořit umělecké dílo, které potomstvu osvětlí postřehy a iluze jeho současníků. Že to není žádná malá věc, se v dostatečné míře ukáže, když se zaměříme na hlubší a komplikovanější otázky perspektivy a objektivity.

V současné době jsme již téměř všichni přijali Croceovo rčení, že psaní historie se nutně mění podle stanoviska autora, že *veškerá* historie je současná v tom smyslu, že její prezentace odráží okolnosti a postoje toho, kdo ji psal. Každá generace píše dějiny znovu. Neexistuje nějaké „končné“ dílo historické vědy. Nebo vyjádřeno přesněji, je-li několik prací, jejichž autorita nebyla popírána déle než jednu generaci, je tomu tak proto, že události, o nichž pojednávají, byly dostatečně daleko mimo běžné spory a historici nebyli vyzýváni, aby se na ně podívali novým pohledem.

Z tohoto hlediska odpadá jako bezpředmětný druhý bod žaloby proti současným dějinám — tzn. „současným“ v běžném smyslu toho slova —, obvinění, že je dosud nevidíme v dostatečné perspektivě. Je pravda, že musí uplynout minimum času (snad jen několik měsíců), než můžeme odpovědně přistoupit k třídění událostí závažných od událostí malého dosahu. Avšak tento hodnotící proces fakticky probíhal v naší mysli souběžně. (V době kubánské krize na jaře 1961 jsme věděli hned, že jde o velkou událost, nevěděli jsme však, že bude zastíněna ještě větší kubánskou krizí o půldruhého roku později.) Neexistuje žádný předem stanovený mezník, kdy končí současné polemiky a nabývá vrchu historický soud, oba postupují zároveň, v dávné minulosti i v současnosti.

V každém směru nejlepší (nebo nejhorší), co může udělat postup času se současnou událostí, je,

že ji ukáže jako méně závažnou, že ztlumí její odraz v zrcadle věčnosti. Ovšem tento osud nemusí být jejím údělem okamžitě. Může to trvat několik generací, nebo i staletí, než se historická drobnůstka, která se kdysi zdála klíčově důležitou, stane irelevantní. Za mých studentských let jsme sledovali dějiny Francouzské revoluce až do puntičkářských podrobností. Byli jsme velmi dobře informováni o všech přesunech ve stranické odanosti a o ideologických prohlášeních, které provázely 90. léta 18. století. A dnes, o generaci později, se u nás projevuje tendence posuzovat tyto záležitosti spíše souhrnnějším způsobem. Důvod spočívá podle mého názoru ve změně kolektivní zkušenosti. Moje studentská léta probíhala v 30. letech — v době vášnivého ideologického angažování, v desetiletí, které mi při zpětném pohledu připadá jako indiánské léto ideologie, kdy ještě nebyla vlastní ideologická koncepce pohlcena amorfní bezzubostí současné politické výměny názorů. V současné době považují studenti asi za důležitější otázky historického výzkumu náboženství a sociální postavení, přičemž staré spory, které se mé studentské generaci zdály triviálními a otřepanými — jako sporné body mezi Lutherem a Kalvínem —, mohou se stát zcela neočekávaně palčivě naléhavými.

Při běžném pohledu se problematika historické perspektivy začíná mísit s třetí otázkou, nejvíce nepochopenou ze všech, s otázkou nezaujatosti či objektivity. Abych citoval ještě jednou své studentské zkušenosti, vzpomínám si, že jednu dobu jsem skutečně věřil, že autor či učitel dějepisu může a musí nabýt majestátní nestrannosti. Jak říkali Francouzové, měl být povznesen nad *mélée* lidských záležitostí a pronášet se svrchovanou samozřejmostí „verdikt potomstva“. Od té doby měl značný vliv myšlenek Benedetta Croceho vyčleňující z takových představ. Zjistil jsem, že výsledek historikova úsilí o nezaujatost byl obvykle pravým

opakem toho, co by někdo nazval velkým historickým dílem. Byla to chudokrevná historická práce s nejasným zaměřením, vzniklá spíše ze starožitnického podivínství než z hlubokého osobního zájmu, a čišely z ní metafyzické a mravní poučky, které byly pochybnější tím spíše, že byly dovedně skryty.

To však neznamená, že jsem se — a ostatní se mnou — od Croceho naučil psát s dobrým svědomím subjektivní dějiny. Ani zdání — oškliví se nám jen polemika a nepochybně musíme rozlišovat mezi dobrými historickými pracemi a pracemi zaměřenými na službu nějaké věci. Uznáváme, že historici měli pravdu, když usilovali o vyvážený pohled zahrnující celý svět. Ovšem toto úsilí celkem chápeme ve smyslu lišícím se od způsobu, jakým nás tomu učili. Od Croceho a jemu podobných jsme se naučili, že „objektivita“ má být hodnocena jediné v případě, je-li získána velkou obětí — jediné je-li konečným výsledkem zoufalého a vědomého zápasu povznést se nad stranické vášně. Člověk, který hluboce neprožívá sporné problémy, nemůže o nich napsat velké dějiny. Když neví o svých vlastních předsudcích, nemůže si je ani plně uvědomit a překonat je, a jeho próza tudíž nemůže být prodchnuta onou kvalitou napětí a vzrušení, které vyplývají ze silných emocí jen stěží udržovaných pod kontrolou. Jedině když zvládl svá omezení, může historik přistoupit k jejich konstruktivnímu využití. „Schopnost člověka povznést se nad své společenské a historické postavení je, jak se zdá, podmíněna citlivostí rozpoznat rozsah svého zapojení do tohoto postavení.“¹ Vlastním zdrojem opravdové historické zvědavosti, jak jsme právě viděli, je smysl pro závažnost doby, a kritéria této závažnosti vyplývají z vášnivého zaujetí pro své mravní a estetické hodnoty. Postupným rozvíjením znalostí se tato vášeň nakonec

¹ E. H. Carr, *Co je historie?*, str. 46.

sublimuje v něco, co si může činit nárok na důstojnost historického soudu.

Tytéž úvahy lze aplikovat i na jiný a mnohem složitější aspekt otázky objektivity — na záležitost mravního soudu. Chtěl bych připomenout Actonovu výtku Rankemu, že neodsoudil zločiny velikých historických osobností minulých dob. Přitom ovšem Acton upadl do zcela opačného extrému, když chválil a hanil ve všech staletích kdekoho. Oba však, podle mého názoru, nepochopili, oč fakticky jde. Ve skutečnosti šlo o historickou představitost, která scházela jak Rankemu, tak Actonovi, každému svým rozdílným způsobem. Ranke — jako katedrový vědec, který nevěděl zhola nic o válce a násilí — nemohl s dostatečnou intenzitou prožívat utrpení obětí, o jejichž popravách tak suše vypráví. (Vzpomínám si, jak mnou otřásl, když jsem si najednou při klidném pročítání jeho *Geschichte der Päpste* uvědomil, že svatý protireformační pontifex, jehož církevní reformy Ranke mlčky schvaloval, dával upálit kacíře u kůlu!) Acton naopak měl málo pochopení pro smrtelné dilema státníků v dobách, kdy krutost byla považována za něco daného a vraždění bylo asi jediným způsobem, jak zabránit tomu, aby člověk nebyl zavražděn sám. Nedomnívám se, že bychom musili volit mezi těmito pozoruhodnými příklady, nejsme nuceni hlásat buď svou mravní indiferentnost, nebo udílet nalevo i napravo mravní ponaučení. Budeme-li prostě dělat svou práci jako historici svědomitě a s představitostí, vyplynou etické závěry dostatečně jasně samy o sobě. Obdivuhodně to vyjádřil Herbert Butterfield:

„Pravda je taková ..., že nepotřebujeme, aby nám historik pomáhal rozeznat zločinnost náboženských perzekucí nebo hromadných masakrů v moderních koncentračních táborech nebo potlačování rozdílných názorů. A ti, kdo nerozpoznají, že vraždění a mučení lidských tvorů jsou barbarství, těžko budou přivedeni k tomuto poznatku

jakoukoli nálepkou nebo pojmenováním, kterými historik může tyto záležitosti označit. Existuje však způsob, kterým historik může zdůraznit prvotní mravní soud, a tak přispět věci mravnosti vůbec. Tento způsob vězí přímo v jeho profesi, neboť nese s sebou prostý popis, řekněme například masakru nebo perzekucí, jejich výklad v konkrétních podrobnostech, předložení specifikace, co to fakticky znamená. Lze konstatovat, že jednou z příčin mravní indiferentnosti je právě neschopnost objektivně si představit a oživit strašný charakter zločinu a utrpení. Ovšem ti, které nedojme historický popis, se nikterak nevzruší žádným sebesposvěcenějším komentářem, jenž je k tomu připojen.¹

Ukazuje se, že otázka objektivity — nezaujatosti — mravního soudu je stále těž, ať se historik zabývá dávnou minulostí nebo současnými dějinami. V klasickém příomě Rankeho s Actonem trvá názorová neslučitelnost i v jejich vědeckých výzkumech a komentářích k současným událostem. Specifickým sporným bodem, o který šlo, bylo papežství začátku novodobých dějin. Ovšem když německý historik psal o velmocech své doby, přijímal status quo se stejnou blahosklonností, s jakou bral zločiny dřívějších dob. A když anglický katolický laik podával zprávu o vatikánském koncilu v r. 1870, odsuzoval machinace papežské lobby se stejnou vehemencí, s jakou odhaloval ukrutnosti inkvizice. Kritéria a meze „objektivity“ historie současnosti a historie v obvyklejším pojetí se nakonec ukáží jako víceméně totožné. Historik nemůže udělat nic jiného, než poctivě psát v perspektivě, již mu udaly jeho vlastní neměnné hodnoty. Konzervativce nemůže za to, že píše jako konzervativce, a radikál jako radikál, a nemusí se za to omlouvat.

V obou případech se kvality dobré historické

¹ H. Butterfield, *History and Human Relations*, Londýn 1951, str. 122—123.

práce projeví samy sebou bez ohledu na autorovo ideologické zaměření. Já sám čtu mnohem raději knihu dobře napsanou, s jejímiž tvrzeními nesouhlasím, než práci vycházející z hodnot podobných mým, která však je metodicky či filosoficky mělká. Obdobně si myslím, že každá dobrá historická práce obsahuje v sobě ambivalenci. Historik zůstává své ideologické přesvědčení — avšak jeho druhé já chápe a sympatizuje s přesvědčením jeho odpůrce. Protestant Ranke učinil víc pro papeže než katolík Acton. Francis Parkman, ačkoli byl přesvědčen, že vítězství Britů nad Francouzi v Severní Americe bylo spravedlivé, nemohl psát o Montcalmově smrti jinak než s obdivem a bolestí. Zde opět přiložila ruku k dílu i sublimace primitivních vášní, když historikova spásná ambivalence mu umožnila dostat se nad pouhou žurnalistiku nebo stranící polemiku. Spodní proud silných emocí však zůstává. Naléhavost stále ještě nepominula. Avšak co začalo jako hlučný spor — ať v minulosti, či přítomnosti —, se téměř zázračným způsobem přetavilo v historii soustavným myšlením.

„Atéňan Thukydidés psal dějiny války Peloponésanů s Atéňany od okamžiku, kdy vypukla, a s přesvědčením, že to bude velká válka, která si zaslouží zaznamenání mnohem spíše než jakákoli jiná, jež ji předcházela.“ Tak zní zahajovací věta prvních a nejslavnějších dějin současnosti. O dvě tisíciletí později začal Thukydidův italský soupeř, Francesco Guicciardini, své dějiny podobným tónem. „Rozhodl jsem se,“ říká, „sepsat věci, které se udály za naší paměti v Itálii od chvíle, kdy francouzská vojska, povolána našimi vévody, začala ... sužovat zemi.“ Od času římského impéria, vysvětluje tento historik, „se Itálie nikdy netěšila takovému blahobytu, nikdy neprožila tak žádoucí stav věcí, v jakém se tak bezpečně nacházela léta

Páně 1490¹. Potom následovala smrt Lorenza de Medici a francouzské vpády — o generaci později již italská svoboda neexistovala.

Tón je nápadně podobný. Thukydidés a Guicciardini prožili události, jež popisovali. Oba rozpoznali katastrofální charakter těchto událostí, zatímco se ještě rozvíjely, a považovali za svou nespornou povinnost vysvětlit jejich význam svým současníkům, dokud měli události ještě v živé paměti. Porážka Atéňanů od Spartanů byla pro Thukydidu — jako je i pro nás — rozhodujícím obratem v helénských dějinách. Francouzské vpády, podle Guicciardiniho, rozrušily jemnou politickou rovnováhu v Itálii a nemilosrdně podlomily italskou nadvládu nad evropskou kulturou. Ani v tom nezměnil výzkum pozdějších vědců současné hodnocení. Thukydidés i Guicciardini sloučili vynikající učenost s podivuhodně přesným smyslem pro důležitost předmětu výzkumu. Všeobecně se uznává, že jejich práce vynikají jako *významné* dějiny současnosti — významné co do tematiky i provedení. A oni si byli velmi dobře vědomi významu svého činu. Byli posedlí a povzneseni velikostí svého tématu. U těchto dvou mužů stojí za to se na chvíli zastavit a uvážit, zda lze vyvodit z jejich příkladu nějakou jasnější myšlenku kritéria významných dějin současnosti v průběhu dvaceti pěti století historické literatury.

Ani Thukydidés, ani Guicciardini nebyli pouhými pozorovateli. Oba zastávali významná postavení v událostech, jež popisovali, a oba zažili trpkost porážky a nemilosti. Thukydidés sloužil jako aténský generál na začátku peloponéské války. Guicciardini byl diplomatem a člen florentské oligarchie, která jen zdráhavě souhlasila s návratem Medicejů pod cizí ochranou. Oba byli fakticky svou povahou a původem tradicionalistickými oligarchy nedůvěřujícími tyranům a lidovým revol-

¹ Guicciardini, *Storia d'Italia*, kniha I.

tám, kteří ovládali jejich dobu. Proto pocítovali porážku trojím způsobem. Jejich osobní zklamání se skládalo ze zármutku a ponížení jejich města a jejich společenské třídy.

Své dějiny proto psali s klidnou myslí zrozenou zoufalstvím. Žili stranou aktivní účasti, bez naděje v budoucnost a cítili se povolání vysvětlit svým současníkům, jak k tomuto velkému zklamání došlo. Výsledkem byl zvláštní druh nestrannosti, uznání, že chyba nebyla jen na jedné straně: neschopnost historikovy strany přispěla svým dílem k výsledku. Thukydidés byl natolik poctivý, že připustil vojenskou nespornost Sparty a odhalil nemilosrdně aténskou bezmocnost, jež vedla k pohromě při obléhání Syrakus. Guicciardini se nakonec rozhodl pro vládu Medicejů jako nejlepší záruku „dobrého“ pořádku, když Italové jeho ražení prokázali svou politickou neschopnost. Opět se tu shledáváme s tím, že historikova osobní ambivalence je rozhodující pro jeho výklad: Špatná strana zvítězila, ale porážení při hledání vysvětlení svého neštěstí nemohou přejít způsob, kterým vítězové dokázali své mravní a technické přednosti.

Když dojdeme až k 19. století, objevíme odpovídající postup politicky či ideologicky zklamáných, kteří se cítí vnitřně nutkáni psát dějiny své současnosti. Ve Francii je rejstřík takovýchto *hommes politiques manqués* zejména významný: patří mezi ně: Guizot, Tocqueville, Thiers. V jednom nebo dvou případech je politické ústraní pouze dočasné: po dvacetileté opozici získává starý liberál Thiers triumfální zadostiučinění porážkou Napoleona III. v r. 1870. Jindy, jako v případě Tocquevillově, politické zklamání je trvalé a život končí ve znamení významné předzvěsti: evropský hlasatel americké demokracie již nežije, aby zažil pád tyranie ve své vlastní zemi. Avšak citový spodní proud přetrvává. Tito mužové znali veřejné události z bezprostřední zkušenosti, vše vsadili na politiku a pro-

hráli. A spolu se ztrátou získali pochopení, k němuž by jinak nedospěli, kdyby stále vítězili. U všech těchto mužů, kteří hráli vedoucí úlohu ve velkých událostech, může kdykoli převládnout pokušení k osobní apologii. A jakkoli to zní podivně, toto pokušení je mocnější, když příslušná veřejná osobnost není nucena vysvětlovat nějaký nezdár. V tomto případě pracuje za něho „historie“ — samy události dokazují, že měl pravdu — a on nemusí vyvíjet úsilí, aby byl pochopen, nebo přenechávat svým poraženým soupeřům příslušný podíl. Pochybuji, že by de Gaulle kdy napsal tak působivý soubor pamětí, kdyby je sepisoval v zápalu vítězství v r. 1945 nebo s pocitů zadostiučinění v r. 1958, a nikoli v letech ústraní, kdy se zdálo, že všechny jeho naděje jsou v troskách.

Ne všechny významné dějiny současnosti musí znít tímto elegickým tónem. Ani je nutně nemusí psát někdo, kdo byl v přímém styku s rozhodujícími událostmi. Považuji je jen za nejlepší výchozí stanoviště, pokud jde o materiál. Avšak příděch bezprostřednosti a naléhavosti, který je příznačný pro všechny zásadnější historické práce, se musel někde získat. Nevyplýnul-li z osobní zkušenosti, potom musí existovat nějaké náhradní lidské střetnutí, které vykonává tutéž emociální funkci.

Sledujeme-li životní dráhu těch, kteří se rozhodli být historiky, téměř nevyhnutelně se setkáme s časným zážitkem, jenž způsobil radikální obrat jejich názoru na okolní svět — otřes změněných okolností, který je nutil k dotazu „proč“. Přesun rodiny do nového a vzrušujícího prostředí, neočekávaný příchod výjimečné osobnosti, drsné odhalení postavení nebo třídní rozdílnosti, probuzení náboženských pochybností — to všechno může představovat rozhodující podnět. V mém případě to byl výlet do Francie, když mi bylo 18 let, který otrásl jistotami mého dětství. Křehká americká

iluze o slušném zabezpečení se zhroutila při odhalení krutostí starého i nového původu, když ještě nezarovnané zákopy z první světové války a hrozivost opevnění kolem Verdunu se v mé mysli smísily se šedavými, výhrůžnými monumenty středověku, zádušnou masivností Mont-Saint-Michel, zahalenou neutuchajícím deštěm, hradními věznicemi, mučírny, upálením Jany z Arku, která, pokud to mohlo prohlásit děcko ze zámoří, neudělala nikdy nikomu nic zlého.

A tak toto dítě, jako další tisíce dětí před ním, které zachytila historie do svých sítí, neustalo, dokud nezačalo zkoumat, jak se takové věci mohly dít. Povolanost pro historii se obvykle projevuje záhy, i když ve svých počátcích nemusí být jako taková rozpoznána. Jakmile byla představivost jednou podnícena, mohou mučivé otázky být latentně skryty po celá dlouhá léta až do dne, kdy se prosadí celoživotní zaměření svou vlastní vahou bez jakýchkoli zřejmých příprav.

Vzpomínám si na historika koženého profesorského typu, který jednou prohlásil vyučování historie ve škole za maření času, poněvadž prý kluci a děvčata všechno chápou mylně a budou se jí muset znovu učit na universitě. Vše, co jsou schopni si zapamatovat, je několik nesouvislých anekdotických či hrdinských příběhů. Sotva si mohu představit mylnější názor. Nejde přece o to, pochopit věci „správně“ — ani nejučenějším historikům se to nepodaří v žádném základním významu tohoto slova. Hlavní je podnítit dětskou představivost. A tomuto cíli slouží vše bez ohledu na to, jak je to udržitelné z hlediska striktní historické přesnosti. Při svých kontaktech s nejmladšími bychom se měli, my učitelé, zbavit profesionální výlučnosti. Podchytí-li se historická představivost v mládí, lze provést příslušné korektivy později. Ovšem spoutáme-li dětskou fantazii při jejím prvním rozletu, potom se představivost ochromí, anebo se již nikdy neprojeví.

Je známo, že sir Walter Scott byl nepřesný historický romanopisec. Existoval-li někdy nějaký věhlasný tvůrčí autor, který „chápal všechny věci špatně“, pak to byl on. Avšak jeho romány o rytířích a „husarských kouscích“ (dokonce i jeho slovník byl podezřelý) modelovaly fantazii celých generací nastávajících historiků. Zkoumáme-li dětství předních historických autorů v 19. století, je poučné konstatování, jak často se nacházel sir Walter Scott na začátku jejich tvůrčí činnosti. V případě Rankeho zažehl Waverley hranici, která planula po osmdesát let. Dnes je zapotřebí jiných historických romancí — nepochybně mnohem lépe „vědecky podložených“, než tomu bylo v případě Scottových prací —, které vznítí tíž mohutný plamen. A učitel historie by byl na velkém omylu, kdyby je neuváženě odmítal.

Recké báje o bozích a hrdinech, pověsti o družině krále Artuše, bitvy války Severu proti Jihu — hry na schovávanou, které si děti hrají na venkově nebo v městských ulicích —, zkrátka náhodný sběh okolností může navodit rozhodující podnět k úvaze. Nezáleží na něm mnoho, jen když podnítl historickou představivost. To, jak jsme viděli, platí pro každé dějiny, nikoli pouze pro dějiny naší současnosti. Ovšem v kontextu prvních rozhodujících otázek hrají dějiny současnosti základní úlohu. V trojici tvořené současným okamžikem, nedávnou minulostí a starou zkušeností našich předků spojuje nedávná minulost ostatní dva články. A právě ten jeden krok zpět umožňuje představivosti udělat velký skok k tomu, co je téměř úplně neznámé. V mém osobním případě, kdybych si neověřil strašlivé pozůstatky vraždění, které řádilo v době mého zrození, snad by má týraná fantazie nikdy tak brzy nerozuzlila záhady středověké krutosti.

Ať dítě, nebo dospělý, ať amatérský milovník historické literatury, nebo profesionální vědec, sledující neustále svůj úkol puntičkářské dokumentace, vždy je historik nucen přihlížet ke své době.

Nemůže jí uniknout, neboť je zcela v silovém poli jejích tlaků. A znamená-li jeho obor pro něho víc než pouhé starožitnictví, bude pocíťovat nutnost komentovat nedávnou minulost. Neboť táž dilemata osobní loajality a ideální oddanosti, vrozené nemilosrdnosti a velkorysosti vůči člověku, která komplikovala jeho mysl při studiu vzdálených věků, se mu vnutí, když spočine na chvíli svým unaveným zrakem na poměrech, v nichž právě žije. Medievalista Marc Bloch byl inspirován svou zkušeností štábního záložního důstojníka v roce 1949 k sepsání malé studie o pádu Francie. A síla jeho výkladu — nejpřesvědčivější rozbor této obrovské porážky, jaký jsem kdy četl — vyplývá právě ze skutečnosti, že tragédie je nazírána očima muže, který sledoval s vášnivým zaujetím více než tisíceletou historii své země a jehož nevýslovná bolest prozařuje každou vyváženou větou a uváženým historickým soudem.¹

V Evropě je u historika běžné, že je specializován ve dvou oborech, v původní, přísně odborné oblasti, a v současných dějinách své doby. Ve Spojených státech vedlo přeměščené a mylné zdůrazňování akademické rigoróznosti řadového vědce k tomu, aby omezil své úsilí na jednu oblast historické vědy. Většina specialistů se vyhýbá na protest proti nedostatkům své odborné kvalifikace psaní dějin současnosti. Tím ovšem přenechávají pole jiným, ještě méně kvalifikovaným. Ve skutečnosti odborník na nějakou vzdálenou oblast lidské zkušenosti, jako Bloch, může mít zvláštní schopnost pro srovnávací chápání událostí právě uplynulého večera, ono chápání, o němž vůbec nic nevěděl, dokud je náhodnost osobního angažování nedovedla k vědomému vyjádření.

Někdo musí interpretovat naši dobu našim současníkům. Někdo musí vymezit široké linie spole-

¹ M. Bloch, *Strange Defeat*, přeložil Gerard Hopkins, Londýn 1949.

čenských změn a kulturního přehodnocování a ne-
musí se přitom obávat, že bude předpovídat,
a nesmí se hněvat, když jej někdo někdy chytne
za slovo. Existovaly doby, kdy tuto funkci zastával
univerzálně zaměřený společenský myslitel, kdy
otcové sociologie, od Montesquieua přes Marxe
a Webera, volně uvažovali o tom, kam spěje jejich
doba. Dnes se sociologové, jako historici, stali opa-
trnými. Katedra spekulativního společenského
myšlení je téměř všude neobsazena. Historici mají
specifickou kvalifikaci, aby se jí mohli ujmout,
a začínají tak již činit. Neboť historik, který nevidí
neslučitelnost svých rozdílných úloh — který je
alespoň natolik umělcem, jako je odborníkem ve
společenských vědách —, je jedinečným způsobem
vybaven, aby vedl ostatní k tvůrčímu spojení těchto
atributů a osvětlil tak dobu, v níž žijeme.

VI/

Historik a vědec z oblasti
společenských věd¹

Během řady let, kdy jsem vedl univerzitní seminář
o historiografii, mě neustále zarážel poznatek, že
obvyklá diskuse na téma, zda je historie umění či
věda — zda patří do učebních osnov klasických
jazyků a literatury či společenských věd —, neměla
pro historiky samy vůbec žádný smysl. Jak se ob-
vykle konstatuje, implikuje tento rozpor zásadní
odpor, nutnost vylučující volby. Vyplývá to z myl-
ného pojetí vědy a mylného pojetí umění jako dvou
oddělených a logicky neslučitelných způsobů chá-
pání.

Ve své denní praxi však historici obvykle zdů-
razňují, že dělají tak trochu obojí. Svou výzkum-
nou metodu považují za vědeckou a svůj způsob
prezentace za způsob spadající do oblasti umění.
Podle toho by se zdálo, že problém je hladce vyře-
šen. Neboť jak nás před dvěma generacemi učil
Benedetto Croce, v historii se mají věci tak, že
metoda výzkumu a prezentace materiálu — výz-
kum a psaní — jsou prostě návazné (a leckdy do-
konce současné) fáze téhož plynulého procesu myš-
lení: způsob prezentace je implicitní předpokladu
samého zkoumání.

¹ Úvaha publikovaná v *American Historical Review*, LXVI,
č. 1, říjen 1960, str. 20–46.

O tomto plynulém procesu myšlení bych chtěl hovořit v tomto eseji. Snad přispěje, jak se alespoň domnívám, k naznačení spojitostí mezi uměním a vědou a ke zdůraznění, proč historie nutně zahrnuje v sobě charakter obou, jak to je ostatně v případě všech intelektuálních činností, které se pokoušejí o kombinování tvůrčího výzkumu s logickým řádem.

Těsně před vypuknutím druhé světové války začala se v řadách mladší generace amerických historiků projevovat značná nespokojenost s jejich povoláním v té podobě, jak jim je předali jejich učitelé. A jejich nespokojenost se projevila právě v této otázce myšlenkového procesu v historii. Historie, jak se jí učili oni, byla intelektuálně bezpáteří záležitostí. Neměla totiž žádnou jasnou koncepci a žádný uznávaný kánon interpretace. Místo toho se měla spokojit nějakými spíše vágními představami o „příčinách“. Z druhé strany pak, když bylo odmítnuto slovo „příčina“ pro svou příchutí filosofického pozitivizmu, měl postačit méně útočný termín „vysvětlení“, anebo ještě slabší výraz historický „faktor“. Jediný intelektuální racionálně zdůvodněný základní princip, na nějž si historie mohla činit nárok, byla výzkumná metodologie, kterou před sto lety zdokonalil Leopold von Ranke a která se přejímala z generace na generaci fakticky beze změny. Jak poukázal Marc Bloch, byla historikova přepečlivá snaha o zjištění, zda se některá událost fakticky stala, v trapném kontrastu s amatérismem, který projevila též historik, když se měla tato událost vysvětlit.¹

Nespokojenost mladých historiků — jejich hledání soustavného a uceleného kánonu historické vědy — propukla najednou ve dvou rozdílných směrech. Především se projevila v probuzení zájmu o novoidealistickou tradici v historickém myšlení,

¹ Marc Bloch, *Obrana historie aneb historik a jeho řemeslo*, Praha 1967.

počínaje Diltheyem přes Croceho a Collingwooda, a v nedávných kritikách této tradice, jak se projeví v krátkých studích Walshe, Gardinera a Draye.¹ Za druhé vedla k opětovnému zájmu o společenskou vědu a k uvědomění si jejich závažnosti pro historická studia. Zejména o tomto druhém aspektu zájmu bych chtěl pojednat v tomto eseji. I když se domnívám, že v průběhu mého rozboru se jasně projeví fakticky těsné propojení tohoto zájmu se zájmem prvním.

Ve skutečnosti je tomu tak, že tíž jednotliví příslušníci mladší generace amerických historiků velmi často vyvíjeli úsilí v obou směrech najednou. Stejnou měrou se zabývali společenskými vědami a analytickou filosofií historie. Ovšem až do dnešního dne přinesl tento společný zájem jen velmi málo soustavných pojednání. Hlavní nápor analytických děl o povaze historie přišel spíše z Anglie než ze Spojených států — a tyto práce zrcadlily charakteristický britský odpor (nebo snad i neznalost) vůči nárokům společenských věd. V Americe pak nepřekročil historikův zájem o tuto oblast podstatněji rámec programové diskuse.² Přesné body, v nichž se prolíná historie se společenskými vědami, se musí tudíž teprve určit.

Účelem tohoto eseje je navrhnout první možný krok v tomto směru. Vychází přitom ze dvou základních tvrzení. První, které jsem již uvedl dříve, je to, že historikova snaha o filosofické zdůvodnění a jeho orientace na společenskou vědu jsou vzájemně

¹ W. H. Walsh, *An Introduction to Philosophy of History*, Londýn 1951; Patrick Gardiner, *The Nature of Historical Explanation*, Oxford 1952; William Dray, *Laws and Explanations in History*, Oxford 1957.

² Viz například dvě užitečné práce Social Science Research Council: „The Social Sciences in Historical Studies“ (*SSRC Bulletin*, č. 64, New York 1954); „A Conference on Social Sciences in Historical Studies 20.—22. June 1957“ (rozmnoženo r. 1957 universitou ve Stanfordu, Kalifornie).

se doplňující a obdobné projevy téhož úsilí o přesnost historického vysvětlení. Druhé tvrzení vychází z přesvědčení, že toto usilování vyplývá z převládajícího a dosud nevídaného myšlenkového zmatku příznačného pro současnou dobu. V průběhu dvou generací před druhou světovou válkou se v Americe i jinde neobyčejně rozrostl záběr historického studia. Ke zdůrazňovaným politicko-vojenským aspektům minulosti, které — což je opět Rankovo dědictví — kdysi suverénně převládaly, přidaly se aspekty ekonomické, kulturní a psychologické. Politika, a zvláště zahraniční politika, tvořila tradičně ústřední osnovu, kolem níž se navíjely ostatní historické děje. Představovala tak provizorní pořádací princip pro historika, který uspořádával své údaje. Avšak pod nesmírným narůstáním tolika nových údajů, z nichž jich bylo mnoho nezvládnutelných dosavadními obvyklými procedurami, běžný rámec nevydržel a zhroutil se. Hrozil chaos — boj o nadvládu mezi různými specializovanými odvětvími historické vědy, hospodářskými, sociálními atd., s tím pravděpodobným výsledkem, že bude uzavřeno nanicovaté příměří, jímž stejné (a značně různorodé) požadavky všech dosáhnou rovnocenného uznání. V této situaci myšlenkového zmatku a nevídané různorodosti interpretace vznikl naléhavý požadavek nového pořádacího principu.

Je zřejmé, že takové uspořádání dat může vzniknout jedině zobecněním. A tím vyvstal problém, kde a jak historik generalizuje, jako hlavní problém určování nejen požadavků společenských věd, nýbrž i kánonu historické interpretace v jeho nejširším pojetí.

Tradičně vzato, zaujali historici k otázce generalizace dva zásadně rozdílné postoje. A tento rozpor byl zhruba obdobou kontroverze mezi filosofickým idealismem a pozitivismem v historické

vědě. Historici na jedné straně všeobecně používali generalizací na vysoké úrovni: jednotlivé úseky svých prací uváděli nebo uzavírali abstraktními úvahami univerzálního nebo mravního charakteru. Obvykle, avšak nikoli vždy, byl tento postoj důvěryhodné generalizace spojován s idealistickým požadavkem vysledovat působení „ducha“ nebo „ideje“ v lidských institucích a rozpoznat ústřední nit v historické změně. V opozičním táboře historici zdůrazňovali pátrání po podrobnostech minulých událostí a nutnost ověření dat na všech stupních výzkumu: byli posedlí podrobností a přísnou fakticitou. Tento druhý postoj má zřejmě mnoho společného s filosofickým pozitivismem, zdůrazňuje vědecký charakter historikovy metody a vyhýbá se jakémukoli výslovnému metafyzickému zdůvodnění. Měli bychom mít ovšem na zřeteli, že to byl idealista Ranke, který jako první kodifikoval metodologii historického řemesla, a že to byl historický pozitivismus (Buckleova typu), jenž se ujal jako první úkolu odhalit „zákony“ historického vývoje. Tyto exkursy jsou míněny tak, aby nám připomněly rozsah, v jakém historici obou hlavních filosofických táborů čelili podobným problémům při myšlenkovém zařazování svých dat.

Fakticky však byl charakteristický postoj historika během minulého století překvapivě jednotný. Dělal dvě věci najednou — zobecňoval velkorysími tahy štetce a téměř násilným způsobem přihlížel k přesným podrobnostem svého výkladu. Tak vykazoval jeho výklad tendenci postupovat neuspořádaně od jednoho extrému k druhému. Jednou se vznášel v pomyslných všeobecnostech, častěji však ztrápeně kulhal od jednoho detailu k druhému. Mezi oběma extrémy toho existovalo málo na způsob pokusné syntézy nebo střední cesty.

A právě tato střední cesta potřebuje běžně své vymezení. Způsob, jak to učinit, spočívá ve vytvoření rozdílností na různé úrovni analýz, na níž je

historik zvyklý se pohybovat. Podaří-li se nám objasnit povahu a použití různých rovin zobecnění, které jsou pro nás dosažitelné, splnili jsme první část svého úkolu.

A nyní k diskusi s vědcem z oblasti společenských věd. Ten se zcela oprávněně ptá: „Jaké zásady platí (jako například ve fyzické evoluci) pro lidstvo historicky?“, anebo: „Jakým způsobem lze aplikovat generalizace společenských věd na historii?“. Na to historik obvykle odpovídá: „Nic takového neexistuje — historie pojednává pouze o *jednotlivých* situacích.“

Proč existuje taková neshoda názorů? Proč se historik tak zdráhá přiznat svým kolegům ze společenských věd, že fakticky zobecňuje? Domnívám se, že pro to existují dvě vysvětlení, přičemž první z nich je vlastně historické.

Již jsem uvedl převažující vliv Rankeho a jeho školy na pozdější historickou vědu. To, že směrodatná tradice moderní historiografie vznikla v Německu v atmosféře proniknuté individualizujícími tendencemi romantismu, mělo rozhodující, i když snad „náhodný“ význam. Založení současné historické vědy se tak kryje a částečně spadá do doby vzpoury romantismu proti kultu obecných zásad 18. století. A důraz na jednotlivce a na jedinečné se stal charakteristickým pro téměř všechny historiky, dokonce i pro ty, kteří jako většina dnešních Američanů odmítají přímo nebo nepřímou idealistickou metafyziku spojovanou s původní tradicí.

K tomu ještě, jak jsem již naznačil, novoidealistický směr představovaný díly Diltheye, Croceho a Collingwooda zejména ovlivnil mladší historiky minulé generace. Smyslem toho bylo stvrdit původní poučky německé školy. Anebo, vyjádřeno přesněji, zmírnit závan sebekritiky v této jedné specifické věci. Neboť v tomto případě se již zdálo, že práce skončila. Novoidealisté sami v průběhu

své hlavní činnosti na záchranu historické vědy před uchvácením pozitivistickou pavědou odstranili vše, co bylo v původním pojetí prostoduché a překonané. A tento dojem o splnění úkolu byl posílen skutečností, že starší generace amerických historiků již nevěnovala tak velkou pozornost Diltheyovi a jeho následovníkům. Proto se také více než kdykoli jindy zdálo zřejmější, že hlavní práce, kterou bylo nutno provést v analytické či kritické filosofii historie, spočívala prostě v uvedení moudrosti Německa, Itálie a Anglie do Nového světa.

Dilthey a jeho žáci provedli jistě nesmírně užitečnou věc, když vysvětlili obstojnějším způsobem než kdokoli jiný před nimi filosofické kritérium historického výzkumu. Při tom ovšem nepostřehli, že ve své prudké reakci na pozitivistické srovnávání historie s přírodními vědami vylili s vaničkou i dítě. Croce, jehož stanovisko bylo extrémnější a sevěřenější než stanovisko Diltheyovo, fakticky eliminoval základní koncepce „příčin“ a „zákonitosti“ z historického vysvětlení.¹

Spor pozitivistů s antipozitivisty, který hýbal universitami kontinentální Evropy v rozmezí let 1890—1920, se přenesl do Spojených států v podobě značně ztlumené. V Americe, obdobně jako v Anglii, zaujali historici všeobecně značně pragmatický postoj ke své práci a neměli zájem o epistemologické či metodologické polemiky. Proto také neplodnější američtí historici nebyli ani pozitivisty, ani antipozitivisty v žádném určitém smyslu. Celkem vzato zastávali koncepci „příčin“, avšak zamítali ideu „zákonitosti“. A proto byl převládajícím postojem v americké historiografii určitý druh zkomoleného či vyvařeného pozitivismu. Řeceno zcela otevřeně, vypadá to tak, že nemá žád-

¹ O celém tomto problému viz mou práci *Consciousness and Society: The Reorientation of European Social Thought 1890—1930*, New York 1958, kapitolu VI.

nou z předností pozitivistického nebo idealistického stanoviska. Od pozitivistů přijal jenom zdůrazňování přepečlivého a důkladného prověřování „fakt“, přičemž jeho pojetí „příčin“ je obvykle mnohem sumárnější a neproověřenější než jejich. Odmítnutím ideje „zákonitostí“ zároveň opustil pozitivistickou snahu objevit v historii skladbu obecně všeobsažných vysvětlení a učinit z ní příbuzný obor těsně spjatý se společenskými vědami. Stejným způsobem projevila většina americké historiografie pramálo tvůrčího rozletu a filosofického uvažování, které jsou spojovány s idealistickou tradicí.

Druhé vysvětlení, proč se američtí historici zdráhali zobecňovat, je vysvětlení vyplývající z jejich povahy a z terminologie. Pramení z jejich neochoty rozlišovat a z jejich sklonu posuzovat problémy, jako by byly všechny stejné. Jejich utkvělá představa o principu individuality jim znemožnila, aby si uvědomili, že generalizace v dějepiscectví se může používat, a obvykle se také používá v podstatně jiných rovinách, kde se aplikují rozdílná kritéria. Myslím, že můžeme určit alespoň čtyři takové roviny. Lze je charakterizovat jako sémantické aspekty, seskupení konstatací, schematizaci, metahistorii.

Sémantické aspekty jsou nejjednodušší a nejběžnější formou generalizace, onou generalizací, kterou všichni historikové provádějí, aniž si to vůbec uvědomují. Zobecňování tohoto primitivního typu jsou prostě vmontována v historickou mluvu v podobě sloves nebo podstatných jmen (např. slovesa jako „revolucionovat“ nebo podstatná jména jako „národ“). Tento bod nemusíme dále rozvádět, neboť psaní historie by bylo zhora nemožné, pokud by historici nechtěli zahrnout generalizace a abstrakce skutečnosti používáním seskupení slov tohoto druhu.

Seskupení konstatací o událostech jsou generalizace, které se běžně objevují v úvodních větách odstavců historických prací nebo v abstraktnějších

podobě v „závěrech“ kapitoly nebo knihy. Ačkoli si to autoři nemusí ani plně uvědomovat, *znásilňují* taková seskupení konstatací *vždy* každou historickou skutečnost. Konzervativnější historici však považují tento druh konstatace za naprosto „přijatelný“ a nesporný z hlediska technické metody.

Zároveň však generalizace tohoto druhého typu téměř nikdy výslovně neuznávají ona tvrzení, z nichž vycházejí. Dovolte mi, abych uvedl příklad z Gardinera, který cituje jeden základní francouzský historický text: „Ludvík XIV. zemřel neoblíben..., poněvadž přivodil Francii ztrátu... nesrovnatelného postavení, které získala politikou kardinálů (to znamená předchůdci velkého krále).“¹ Tato konstatace nesporně obsahuje celou řadu tvrzení o historii, francouzském národu, sociální psychologii atd. Podívejme se na některá z nich. Ve Francii konce 17. a začátku 18. století existovalo určité veřejné mínění. To očekávalo od vlády, že zvýší národní prestiž země v rámci evropského uspořádání států. Bylo uspokojeno výsledky předchůdců Ludvíka XIV., a stejným způsobem bylo neuspokojeno, když se králi Slunce nepodařilo dosáhnout téže věci. Teoreticky by výčet mohl pokračovat téměř donekonečna.

Ve své běžné praxi však historik dosah seskupení konstatací tohoto druhu obvykle zužuje na nejmenší možnou míru a zdržuje se formulování jejich důsledků či jejich souvztažností s jinými případnými generalizacemi. Ve výše uvedeném příkladu tudíž autor nemá zájem, aby připomínal význam nepopulárnosti Ludvíka XIV. pro psychologii národa vůbec, vztah své konstatace k jiným teoriím politické vlády, elit, hospodářské třídy a společenského postavení. Řečeno stručně, když historik zobecňuje v tomto druhém smyslu, dělá to jakoby

¹ P. Gardiner, *The Nature of Historical Explanation*, str. 65. Tento příklad opakovaný i Drayem se zřejmě stává v této problematice klasickým příkladem.

nevědomky a s tak omezeným dosahem, jak jen možno. Ovšem širší důsledky jsou i v tomto případě stejné.

Těmto prvním dvěma typům generalizace holdují fakticky všichni historici. Většinou nechtějí postoupit dále k oněm dalším dvěma typům, které bych rád nyní načrtl.

Schematizace je začleňování částí historických dat v uspořádanou podobu jako proces nebo strukturu. Procesem obvykle míníme ucelenou teorii změny v čase, jak je obsažena v takových slovech, jako je „industrializace“ nebo „urbanizace“. Při struktuře máme na mysli statictější průřez specifické situace v minulosti. Na této třetí rovině se postup zobecňování velmi blíží postupu ve společenských vědách. Pracovní postup je však obrácený. Vědec z oblasti společenských věd pronáší generalizace, k nimž podle očekávání historie dodá podklady nebo příklady. Historik jde na věc z druhé strany. Pro něho je generalizace případným uspořádávajícím principem, který má být aplikován na specifický sled událostí, o něž mu jde.

Celkově vzato, historici se snažili této rovině se spíše vyhnout. Přesto však napsala řada vysoce „uznávaných“ historiků významné příspěvky schematického typu. Takovým případem je i studie Marka Blocha o feudalismu.¹ I když je pravda, že se jen velmi vzácně setkáme s pracemi sepsanými v rovině schematizace, není problémem citovat jednotlivé kapitoly nebo úseky knih, v nichž historici postupovali tímto způsobem.

Na rovinu metahistorie — na rovinu, na níž se pohybovali Spengler, Toynbee a další tvůrci všeobsažných soustav — se neodvází téměř žádný historik beroucí ohled na své postavení. Můj vlastní názor zní asi tak, že moji kolegové byli až přes-příliš opatrní při zkoumání podnětů rozvíjených na úrovni metahistorie. Obvykle se omezili na

slovíčkářsky zaměřenou likvidaci, která je přes-příliš jednoduchá, než aby mohla mít nějaký užitek. Jakmile překonáme tento negativní záměr, zjistíme, že metahistorická díla jsou pro historika nesmírně cenná svou tvůrčí rekonstrukcí a poetickým námětem.¹ Mohl bych jít dokonce tak daleko a tvrdit, že metahistorici, kteří jediní mohou volně popustit uzdu svým spekulativním sklonům, jsou autoři, kteří se v současnosti pohybují na „hranicích“ historického myšlení. Jejich teorie lze zřídka kdy empiricky ověřit, neboť jsou přes-příliš vzdálené od přesných údajů historických událostí a jsou přes-příliš zatíženy domněnkami a proměnlivými veličinami. Ovšem jako tvůrčí hypotézy nabízejí nepostradatelnou surovinu pro následující kritiku a umělecké dílo.

Ve smyslu odlišení, které jsem učinil mezi těmito čtyřmi rovinami, můžeme podle mého názoru přejít k polemičtější otázce o způsobu, jakým bylo možné alespoň částečně překonat historikovo zdráhání, aby prováděl výraznější zobecňování. Řečeno jednou větou, domnívám se, že historické zobecňování je nutno provádět obsažněji a zároveň výrazněji a přesněji. Způsob, jakým by se to mělo dít, znamená zahájit přesun důrazu z druhé roviny — prostého seskupení konstatací — na rovinu třetí — na úroveň schematizací. Při tomto úsilí musíme opatrně vysvětlovat v každé fázi, o co nám jde, neboť jsem přesvědčen, že většina historikovy nervozity vyplývá z jeho neobeznámenosti s touto třetí úrovní. Když hovoříme o výraznějším zobecnění, má historik obavu, že hájíme přímý skok z druhé úrovně do čtvrté, to znamená do působíště lidí jako Spengler a Toynbee, aniž vůbec co tušil o existenci schematické roviny.

¹ Marc Bloch, *La société féodale*, Paříž, 1939, 2 díly.

¹ Viz mou práci *Oswald Spengler. A Critical Estimate*, New York 1952.

Nyní je na čase, abychom se vrátili k pojmům „příčina“ a „zákonitost“, které, jak jsme viděli, se Croce a jeho stoupenci snažili úplně vyloučit z historické diskuse. Můj vlastní názor na věc je asi takový, že obecná nebo „postihující“ zákonitost (abych použil Drayova výrazu), jakož i vyčerpávající příčinné vysvětlení jsou logicky nemožné. Zároveň připouštím, že jediná cesta, jak přistoupit uspokojivým způsobem k problému generalizace v historii a s tím spojené otázce historie a společenských věd, spočívá v obnovení obou těchto pojmů v slovníku historika.¹ A když tak učiníme, myslím si, že bychom se měli podívat na výrazné rozlišování, které se mezi nimi obvykle činí, i z jiné stránky. Věřím, že při hlubším pohledu zjistíme jejich blízkou spřízněnost. Každé souvislé vysvětlení kauzalitou totiž naznačuje existenci univerza ovládaného zákonitostmi. Řečeno souhrnně, kauzální vysvětlení lze prostě brát za příklad působení obecnější zákonitosti.

První zásadní počín ve směru spolehlivějšího zobecňování v historiografii potom znamená přesnější definování pojetí „příčiny“. Bezprostřední úvaha nám připomene, že všichni historici v té či oné formě tohoto pojetí užívají, a to i tenkrát, když je výslovně neuznávají. (Samo používání slova „protože“ okamžitě upozorňuje, že jde o kauzální vysvětlení.²) Když historici (jako Croce)

¹ Drayovo stanovisko (jako například na str. 78 jeho *Laws and Explanations in History*) je fakticky podobné mémú, avšak tato podobnost je zastíněna soustavným karikováním argumentů druhých jeho modelem „postihující“ zákonitosti.

² Je zřejmé, že se neshodují s Crocem a Collingwoodem — a dokonce ani s mnohem umírněnějším autorem, jakým je Gardiner —, když odmítám akceptovat jejich rozlišování mezi hledáním „zákonitosti“ a přisuzováním motivace, mezi „příčinou“ a „protože“. Drayův názor (tamtéž, str. 151–153) je opět podobný mémú, s výjimkou tam, kde naprosto nechápe (což je příznačné) naléhání takových sociologů jako Maxe Webera a Talcotta Parsonse, že na

tvrdí, že více „vysvětlují“, než používají kategorie příčiny, pak se prostě zaplétají do sémantických zmatků. Bylo velkým činem nedávného bulletinu SSRC o historii a společenských vědách, že na toto matení pojmů přišel.¹ Je nejvyšší čas, aby tento pojem nabyl svého dřívějšího významu (jako protiklad idealistického stanoviska) a zároveň se vytržil, zúžil ve svém rozsahu a používal skeptičtější (jako protiklad pozůstatku amerického pozitivismu). Rád bych toto konstatování podrobněji probral ve třech směrech.

Kauzální uvažování vychází v prvé řadě samozřejmě z domněnky, že lidské chování je ovládnuto zákonitostmi stejně jako procesy ve světě přírody. Zda je fungování univerza v nějakém posledním smyslu řízeno zákony či není, je metafyzická otázka, na kterou vědci všech kategorií obvykle odpovídají pragmaticky svou domněnkou, že tomu tak je. Nebo řečeno přesněji termíny vysvětlují, že při studiu člověka jako při studiu přírodních věd v jejich podobě 20. století to, co nazýváme „zákonitostmi“, nejsou přísná a univerzální příčinná zobecnění ve starém smyslu, nýbrž prostě odpozorované pravidelnosti projevující se jako statistické pravděpodobnosti. V tomto dnešním použití neexistuje zásadní rozdíl mezi dvěma vědními oblastmi.² Skutečně se můžeme domnívat, že kdyby Croce znal pojetí příčiny a zákonitosti v jejich skeptičtější formě 20. století, a nikoli v jejich podobě 19. století, kterou on jedině znal, pak by je snad nemusel tak velkoryse odmítat.

čin lze nazírat vědecky z hlediska herce stejně jako z obvyklejšího hlediska diváka (tamtéž, str. 140 - „Když subsumujeme nějaký čin nějakému zákonu, je náš přístup přístupem diváka akce.“).

¹ „The Social Science in Historical Studies“, str. 86–89.

² Hans Riechenbach, *Probability Methods in Social Science, The Policy Sciences: Recent Developments in Scope and Method*, vyd. Daniel Lerner a Harold D. Lasswell, Stanford 1951, str. 121–128.

Většina současných historiků však následovala Croceho, pokračovala v německé idealistické tradici a rozlišovala mezi lidskou činností jako „doménou svobody“ kontrastující s „doménou nutnosti“, charakteristickou pro svět přírody. Z tohoto postoje, lichotícího snad jedincovu smyslu pro jeho vlastní jedinečnost, číší mystická příchuť, která zatemňuje skutečný problém. Dá-li se lidské chování vůbec vysvětlit, pak zde musí být nějaké zákonitosti. Ve skutečnosti — a byl to Max Weber, kdo to zdůraznil první — se člověk necítí nikdy tak svobodný, jako když jedná racionálně. Weber také tvrdil, že zásadní rozdílnost mezi světem přírody a lidí je ta, že svět lidí nedokázal dospět k zákonům, které by v jakémkoli smyslu úplně a vyčerpávajícím způsobem vysvětlovaly alespoň nejjednodušší lidský čin.¹

Výsledkem je, a to je druhý bod, jež bych chtěl podtrhnout, že nejspokojivější typ kauzálního vysvětlení v dějinách se prostě pokouší vymezit činitele, který, kdybychom jej odstranili, by představoval rozhodující rozdíl v dané posloupnosti událostí. To znamená faktor, který, kdybychom si jej odmyslili, by dané události učinil nepochopitelnými. Je samozřejmé, že postup tohoto druhu trpí všemi možnými nedostatky. Zároveň však, je-li přesně proveden, zajišťuje víc přesnosti než kterýkoli jiný typ kauzálního vysvětlení, který historici obecně aplikují.² Jeho nevyhnutelná omezení spočívají přirozeně v jeho subjektivním původu, neboť hovořit o daném historickém faktoru jako rozhodujícím znamená považovat jej za takový

¹ Max Weber on the Methodology of the Social Sciences, přeložili a redigovali Edward A. Shills a Henry A. Finch, Glencoe 1949, str. 124–125. O celém tomto problému viz také mou práci *Consciousness and Society*, str. 296–314.

² Drayovo konstatování (*Laws and Explanations in History*, str. 105–106): „Soud, že určitá podmínka byla rozhodující (nutná a důležitá zároveň)... je standardní historický případ.“

výhradně z jednoho zvláštního hlediska (tzn. ve svých konečných důsledcích z hlediska určitého systému hodnot).¹ Proto události označené dříve z jiného stanoviska za určující se nemusí jevit rozhodujícími ani v nejmenším. Co může pro někoho znamenat dostačující vysvětlení, nemusí pro jiného být vysvětlením vůbec žádným.²

Konečně, výše uvedený postup zahrnuje možnost předkládat alternativní kauzální posloupnosti založené na alternativních kritériích důležitosti, jak to učinil klasickým způsobem Weber ve svých studiích kapitalismu a náboženství. V tomto případě je však na místě varovné slovo. Vybranost a elegance Weberova pojednání — vyhraněná forma, kterou staví do vzájemného protikladu ekonomické a „duchovní“ vysvětlení — zamřily komplexnost postupu, jak se obvykle historikům jeví. Weber si svůj problém zjednodušil tím, že pojednával jen o dvou proměnlivých veličinách. Je však běžnější, že historici se musí vyrovnávat s jejich mnohem větším počtem, přičemž jsou velmi často vzájemně nesouměřitelné. Jedině obrátným zásahem se může podařit, aby do sebe vzájemně zapadly.

Tato nesouměřitelnost však současně neznamená, že se vzájemně vylučují nebo že jsou nutně neslučitelné. Vše závisí opět na hlavním zaměření historikova zájmu. Proto lze událost jako například vypuknutí první světové války vysvětlit několika různými a vzájemně se doplňujícími způsoby. Je naprosto zbytečné dohadovat se donekonečna o tom, zda „příčinou“ příčin byly bezprostřední diplomatické události, nebo dlouhotrvající velmocenské soupeření, nebo zvýšený nacionalismus v psychologii veřejnosti, či snad přechod kapitalismu do jeho „nejvyššího stadia“. Z toho či onoho

¹ Max Weber on the Methodology of the Social Sciences, str. 180–181.

² W. Dray, *Laws and Explanations in History*, str. 74.

hlediska si může činit nárok na historickou „pravdu“ každé a žádné toto vysvětlení.

To je v podstatě vše, co jsem chtěl říci o zákonitosti a příčině. Předcházející pojednání není však v žádném případě míněno jako vyčerpávající přehled patrně nejožehavějšího problému v celém koncepčním aparátu historika, ale jen jako určitý druh průzkumu terénu — shrnutí problémů, s nimiž běžně zápasí nejlepší současné studie z oblasti analytické filosofie dějin. Co se snad jeví jako zbytečné odbočování od problému, je fakticky logickým přístupem k otázce, která se nás bezprostředně dotýká. Především se zajímáme o třetí rovinu historického zobecnění — o úroveň, jak jsem to nazval, schematizace. A smysl mé polemiky směřoval k ospravedlnění a prohloubení historického studia na této úrovni.

Bez jasného pojetí zákonitosti a příčinnosti v dějinách — pokud historik nepřevezme základní vědeckou domněnku o univerzu ovládaném zákonitostmi — nemá koncepce schematizace vůbec žádný smysl. Bude to jen libovolná hra, kterou si bude hrát každý historik podle své vlastní obrazovnosti. Bez nějaké dohodnuté a sdělitelné základny v koncepci příčiny (ať již historici nebudou souhlasit s individuálními kritérii důležitosti) by si práce schematizujícího historika nemohla činit větší nárok na svou platnost než práce meta-historika. To si Weber jasně uvědomil a jeho zásada vypořádání se s problémem se také stala klasickou. Ve snaze rozšířit a zobecnit kauzální postup, který dříve definoval, razil termín „ideálního typu“, aby postihl druh vysvětlující konstrukce, jež uvádí řád do značně složitého komplexu materiálu. Jako vědomá abstrakce skutečností — jako postup, při němž řady jevů mohou být zbaveny svých okrajovějších rysů a tak připraveny k srovnání s historickými skutečnostmi — je postup

vytváření ideálního typu přibližným ekvivalentem mého pojmu schematizace.

A zde se konečně dostáváme k vlastnímu zápolení s otázkou, jak lze koncepce společenských věd aplikovat na studium historie. Dovolte mi, abych znovu zdůraznil, že nemohou uspokojivě vystupovat ani jako vyčerpávající kauzální vysvětlení, ani jako obecné zákonitosti. Lze je spíše aplikovat jako ideální typy nebo, obecněji, jako hypotézy různého stupně působnosti a různé vysvětlující síly a ve vzájemné souvztažnosti s různým stupněm doplňkovosti či vylučnosti. Základní otázkou například historické interpretace v idealistické tradici bylo přisuzovat motivy hlavním aktérům v minulých událostech. Obvykle se to dělalo pomocí určitého druhu „intuitivního“ nebo introspektivního postupu. Psychoanalytická teorie poskytuje kompaktnější soubor vysvětlení, s nimiž právě historici začínají počítat.¹ V klasické oblasti toho, co němečtí idealisté nazývají vnitřní „chápání“ (*Verstehen*), může aplikace freudovské a pofreudovské teorie docela dobře vyústit v podstatně přehodnocení vázných koncepcí historické motivace.

Zmínil jsem se o psychoanalytické teorii jako o jednom možném příkladu. Pracovníci z oblasti společenských věd by jich mohli vyjmenovat nespočetné množství. Stručně řečeno, tvrdím, že historici mohou aplikováním navzájem interdependentních zobecnění různého stupně pravděpodobnosti, vyvozených ze společenských věd, přičemž žádné z nich nebude považováno za vyčerpávající či vylučující, okamžitě přistoupit k vytříbení a většímu zvýraznění celého postupu vysvětlování.

Kromě toho soudím, že průběh dosavadní diskuse značně vyjasnil vztah historie ke společenským

¹ Zejména William L. Langer ve své nanejvýš významné adrese předsedy Americkému historickému sdružení „The Next Assignment“. Viz *American Historical Review*, LXIII, leden 1958, str. 283–304.

vědám. Zatímco se nevyskytla žádná podstatnější různost v myšlenkovém zaměření, zjistili jsme velmi důležitý rozdíl v tradičním postupu. Veškerá argumentace předpokládala, že historie setrva ve své původní literární tradici. Dále v sobě zahrnovala, že historici budou i nadále pokračovat spíše v nastiňování nepřesných „vysvětlovacích črt“ než v používání vyhraněnějších a přísnějších metod společenských věd.¹ Ihned bych však chtěl k tomu dodat, že tento volnější druh postupu není nutně „nevědecký“. Může být zcela přijatelný pro společenské vědy, jestliže si na jedné straně historici plně uvědomí svou vlastní nepřesnost, a na druhé straně odborníci z oblasti společenských věd uznají, že „vysvětlovací črty“ vytvořené jejich kolegy historiky jsou impresionistické a vyžadují mnoho dodatečného „doplnění“ — že nepřipouštějí dramatické zhodnocení nebo znehodnocení klasickou formou jako vědecké hypotézy, nýbrž že je třeba je považovat za hrubý nástin vyžadující velmi pozvolné zakotvení nebo odmítnutí. Kdyby pracovník ve společenských vědách požadoval, aby se historik vzdal tohoto uvolněného postupu, nemyslím, že by výsledkem byla lepší historie. Byl by to jen omezenější druh historické práce postrádající dosah a pružnost historické dovednosti, jak byla tradičně praktikována.

Zároveň zjevné (a oprávněné) zdráhání historiků opustit své literární svazky není důvodem, proč by se nemohli pokusit o větší explicitnost svého počínání a zkusit řadu věcí, kterým se tradičně vyhýbali. Historici, jak jsme viděli, vždy tím či oním způsobem zobecňovali. Svého času byly tyto velké hypotézy odvozeny z teologie, v nedávné době se vyvozovaly z koncepcí „lidské povahy“ nebo „zdravého rozumu“. V minulých obdobích čerpali historici filosofického založení z nejpodnět-

¹ Viz P. Gardiner, *The Nature of Historical Explanation*, str. 91–97, kde cituje Carla Hempla.

nějšího zdroje generalizací, který byl běžně dosažitelný. Až teprve během posledních dvou či tří generací začali nedůvěřovat poznatkům spolupracovníků z jiných oborů. Přitom však během téhož časového úseku dosáhly společenské vědy úrovně, kdy je možné nacházet v nich širokou a různorodou řadu hypotéz zcela vhodných pro aplikaci v historii. Za současných podmínek se zdá, že společenské vědy představují přirozený zdroj, z něhož může čerpat filosoficky založený historik.

A tak lze plodnou diskusi s pracovníky z oblasti společenských věd prozatím uzavřít takto: poněvadž historie nemá své vlastní generalizace — neboť jedinou specificky historickou kategorií je kategorie časového sledu —, musí si nutně vypůjčit svůj základní myšlenkový princip odjinud. Doposud a pro dohlednou budoucnost nebyli ani historici, ani vědci z oblasti společenských věd s to shodnout se na generalizacích, které mají obecnou vysvětlovací platnost. Příznačnou chybou metahistoriků bylo fakticky uspišení tohoto procesu. Neexistují však důvody, proč by dosah generalizací nemohl být postupně rozšířen tak, aby vytvořil ze schematicizací nebo ideálních typů smělejší a více vzájemně sevřený souhrn vysvětlení ve formě procesu a struktury.

Pouhé tvrzení, že určitý počet teorií společenských věd je možno s úspěchem použít pro účely historického vysvětlení, potřebuje zřejmě samo o sobě důkladnější vysvětlení. Nestačí jen konstatovat, že taková použitelnost existuje, nýbrž musíme ukázat, i když třeba jen dílčí způsobem, přibližný dosah, v jehož rámci se takový nový postup může projevit.

Proto také první věc, kterou musím jednou pro vždy čtenářům osvětlit, je to, že „aplikováním“ nemíním žádné mechanické nebo jednostranné nadřazování teorie společenských věd nad tradiční

historickou prózu. To je nejrozšířenější nedorozumění, které je také nejvíce zakořeněné a nejvíce se věší na paty nám, kteří obhajujeme užší sepětí historie s příbuznými obory. Jakmile totiž jednou připustíme, že historik by mohl získat z příkladu kolegy z oboru společenských věd, můžeme si být naprosto jisti, že nás obviní z „výprodeje“ profesionálnímu nepříteli.

A v této souvislosti nám může opět posloužit k objasnění celé debaty příklad psychoanalytické teorie. Historika, který hodlá použít práce Freuda a jeho následovníků, přirozeně nic nenutí, aby důvěřoval ve stejnou míru všemu, co kdy napsali. Nemá zapotřebí, aby přejímal bez jakýchkoli výhrad sebrané freudovské a profreudovské spisy. Může zvažovat a vybírat. Fakticky není ani jiné cesty, stojíme-li tváří v tvář tak značně různorodé teorii, z níž lze vhodně použít pro potřeby historie vlastně jen část. Proto historik s potěšením zjišťuje, že koncepce toho druhu jako „projekce“ a „sublimace“ jsou přesně tím, co potřebuje jako vodítko pro svůj výklad, zatímco pojmy „prvotního zločinu“, jak jsou vyloženy ve Freudových pozdějších a spíše spekulativních pracích, jsou prostě přespříliš fantastické, než aby mohly být brány v úvahu. (Přitom bych chtěl sdělit ještě svůj vlastní dojem, že američtí kulturní antropologové dnes již nejsou ani zdaleka tak povzneseni nad *Totem und Tabu* a jeho výsledky jako před jednou generací.)

Navíc je termín „aplikace“ příliš bezprostřední a konkrétní, než aby přesně vystihl, jak by mohl historik co nejlépe využít postřehů svých kolegů ze společenských věd. V mnoha případech, snad dokonce ve většině, je fakticky „neaplikuje“ vůbec. Podrží je v pozadí svých úvah, aniž je výslovně uvádí do popředí své historické práce. Nevystavuje své znalosti z teorie společenských věd nikomu na odiv, prostě svému myšlení jen dovoluje, aby je informovalo. Tento druh postupu přibližně asi odpovídá tomu, co měli lidé jako Sorel a Croce

na mysl, když prohlašovali, že marxismus slouží k „osvětlení“ průběhu historického uvažování ještě dlouho poté, kdy jeho jednotlivé poučky byly odmítnuty, „dobře promyšleny“ nebo odloženy stranou. To je, co má na mysli modernější teoretik historie, když mluví o „faktorů“, který stojí historikovi za to, „aby se po něm podíval“.¹ Proces tohoto typu poněkud mění charakter historikovy práce způsobem, jehož si nemusí být vědom ani sám autor. Pro nezkušené oko zůstává jeho próza stejně neteoretická, jako byla dříve. Avšak nový druh znalostí, které absorboval, uskuteční současně podvědomé změny v celém jeho způsobu myšlení a vyjadřování. Jeho výběr slov a směr jeho vysvětlování budou jiné, i když stavba jeho prózy zůstává čistě literární a neutříbená.

Druhé vysvětlení souvisí s poměrnou příbuzností různých oborů společenských věd z historikova hlediska. Některé jsou nesporně přízpusobivější než jiné k účelům, pro které by je historik rád použil. Můj vlastní dojem — získaný pobytem v Centre for Advanced Study in the Behavioural Science, které běžně poskytuje neocenitelné zkušenosti pro historika i vědce z oblasti společenských věd — je ten, že na jasně zřetelné stupnici použitelnosti figurují různé obory, počínaje experimentální psychologií a konče kulturní antropologií.

Zjistil jsem, že experimentální psychologie je pro historikovy potřeby nejméně přízpusobitelná. Její přísná kritéria důkazu a úzce definovaná úroveň abstrakce, s níž pracuje, kontrastují tak ostře s historikovým postupem volných obrazů, že téměř neexistuje styčný bod. Na opačné straně stupnice jsem pak našel extrémně kongeniální kulturní antropologii. Přístup kulturního antropologa se skutečně podobá historikovu přístupu do té míry, že často se zdá být s ním prostě totožný. Jako his-

¹ Viz mou práci *Consciousness and Society*, str. 87–89; W. Dray, *Laws and Explanations in History*, str. 108.

torik i badatel o exotických kulturách zaujímá značně blahovolný postoj vůči svým údajům, je naprosto spokojený ve sféře nepřesnosti a „intuitivních“ procedur a pokouší se zabývat tím, co považuje za základní problém těch společností, která se ho týkají. V tomto posledním směru poskytuje podle historikova mínění kulturní antropolog vítanou protiváhu k převládající náladě u kolegů z ostatních společenských věd. Sociology, ekonomy a politology totiž podle všeho stále více absorbují téměř výlučným způsobem jakési malé, učesané otázky, které jako jediné je možno zpracovávat metodicky nesporným způsobem.

S těmito kolegy se dostáváme do skutečných rozporů a debat. A zvláště v souvislosti s novějšími matematickými metodami je nutné poslední a nejdůležitější vysvětlení mé argumentace. Značné rozšíření matematického „modelování“, které charakterizovalo americké společenské vědy po skončení druhé světové války, představuje pro historika mnohem ožehavější problém než sociální myšlení ve své starší a volnější podobě. Ponaučení Webera nebo Durkheima nebo Freuda nepostavila historii před žádné nepřekonatelné teoretické obtíže. Byla ještě stylizována řečí dostatečně blízkou literární tradici, což umožnilo jejich celkem rychlé začlenění do kánonu historického myšlení. Matematický model však představuje výzvu zcela jiného druhu. Tím, že nahrazuje slova symboly, svým důrazem na přesné definice v každé fázi a sevrěným a jednoznačným charakterem svých závěrů jako by popíral dvě tisíciletí historické praxe.

Takto se historik jako já, který zdůrazňuje přijetí smířlivého postoje vůči společenským vědám, nemusí v tomto směru ocitnout ani o kousek dále než jeho konzervativní kolegové. Nejednou, když jsem hovořil o společenských vědách výrazy podle mého názoru příznivými, byl jsem vyveden z konceptu námitkami svých nových přátel: „To je moc hezké,“ odpověděli mi, „přejímat Webera

a vše, co s ním souvisí. Ale tyhle věci jsou dnes již staromódní. Jste o dvě generace pozadu.“

Takové přijetí zcela jistě vede k tomu, že historik získaný pro společenské vědy bude litovat, že vůbec kdy udělal nějaký pokrok. Přirozenou reakcí je pak jeho zatroubení na důstojný ústup do domácího tábora. Anebo se může prostě rozhodnout modelování zesměšnit jako zcela nemožné poblouznění společenskovedního myšlení. Zdálo by se, že neexistuje žádná střední cesta než novátory prostě zesměšňovat nebo jim podlehnout.

Fakticky ovšem taková střední cesta existuje, je však velmi obtížná. Nejprve bychom museli od historiků požadovat, aby se naučili něčemu z matematiky, statistiky a symbolické logiky — z předmětů, z nichž téměř žádný historik nic nezná, včetně těch, kteří se jako já považují za příslušníky mladší generace. Potom by snad alespoň věděli, o čem mluví, když argumentují pro přijetí nebo zamítnutí technik tohoto druhu. Kromě toho bychom na nich měli požadovat, aby přistupovali s otevřenou hlavou k možnostem kvantifikace, aby nezamítali představu čísel jako nutně a zásadně neslučitelnou s historikovým oborem. To je věc, o které bych toho dále řekl poněkud více. Prozatím bych se rád zmínil o některých obecnějších a filosofických problémech, které konfrontace historika s matematickou vědou vynáší do popředí.

Již dříve jsem vyjádřil přesvědčení, že historie by přestala být sama sebou, kdyby opustila literární a volnou formu, v níž ji její původní tvůrci utvářeli. Tím ovšem nehodlám tvrdit, že takový „volný“ přístup je nutně nejlepší nebo snad jediné možné pro diskusi o lidských záležitostech. Naopak. Sama různorodost vědy — možnosti útoku z boku a křížové palby, které tato různorodost poskytuje — to jsou naše nejlepší záruky proti jednostrannosti vůči některé stránce společenské skutečnosti a proti opomíjení ostatních. Filosofický

pluralismus je téměř druhá přirozenost aktivního historika, a ten spatřuje výhodu v situaci, v níž je zachována myšlenková rozmanitost. Obdobně se zvláště zajímá o historický původ: těší jej bohatost minulosti, jak se projevuje v „náhodnosti“ kontrastujícího vývoje.

Takovým způsobem bych rád společně, alespoň si to myslím, s drtivou většinou svých kolegů historiků hájil historicky podmíněnou rozmanitost nejen svého vlastního povolání, nýbrž i ostatních společenských věd. Když sociologové a psychologové dokazují nutnost určení nějaké všeobecné sociální teorie, projevují se u nich někdy tendence zapomínat na výhody vyplývající z rozdílných historických kořenů svých vlastních oborů. Psychoanalytická teorie — abych uvedl tento známý příklad, ale již naposledy — vyrůstala ve vzájemném sepětí s praktickým lékařstvím a tento klinický původ znamenal výrazně celý její vývoj. Podobně je tomu i s protikladným původem sociologie a kulturní antropologie, přičemž tento původ, jak se zdá, je hlavně odpovědný za to, že i nadále trvá oddělení oborů, které se zabývají téměř totožným předmětem výzkumu. Zakladateli sociologie byli buď sociální reformátoři, nebo akademičtí teoretici; výrazný první antropolog byl gentlemanský vědec, který byl trochu básník a trochu dobrodruh. Jestliže by dnešní teoretičtí sociologové vnucovali antropologii přísně matematické formy, zbavili by ji oné specifické kvality intuitivních podnětů a nepřesností, které ji spřížňovaly s historikovým myšlenkovým světem a byly tak plodné ve svých důsledcích.

Podle mého zdání existuje tedy mezi historiky a zastánci modelů nepřekonatelný rozdíl v přístupu. A jakýkoli pokus o smíření jich obou musí vzít plně v úvahu tuto zásadní rozdílnost. Při svém hledání společné základny nepostoupíme ani o krok, dokud si plně neujasníme věci, v nichž nelze uzavřít kompromis.

Pro historika jsou všechny myšlenkové „soustavy“ otevřené. Pro matematicky orientovaného pracovníka z oblasti společenských věd však není žádný model fakticky přesvědčivý, pokud není dostatečně „uzavřený“. Nasadí k tomuto účelu všechny „parametry“ svého problému ve formě přesných množství, aby se vzájemně spojily a vytvořily jasnou a úhlednou položku. Využívá „velkých zdrojů moderní teoretické statistiky jako pomocníka pro empirický výzkum“.¹ Historik ovšem na druhé straně má k takové přesnosti nedůvěru. Ve skutečnosti dokonce i ti historici, kteří jsou nejvíce zaměřeni na společenské vědy — menšina, jež je vůbec ochotna pracovat v „soustavách“ —, uvažují o těchto soustavách, jak jsem se již zmínil, jako Weber, tj. jako o doplňkových člácích úvah, jejichž souhrn v žádném případě nevyčerpává vysvětlovací možnosti inherentní dané situaci.

Stejným způsobem, jak jsme ostatně již viděli, omezuje tento pluralistický pohled na společenský svět radikálně historikovu toleranci vůči všemu, co se blíží definici „zákonitosti“ společenské organizace. Považuji za příznačné, že jediný nový pokus o takovou definici, který by vůbec získal souhlasné přijetí u historiků, by byl ten, jenž zdůrazňuje „abstrahující“, to znamená nezahrnující, charakter těchto zákonů a omezuje je na čisté „funkční vztahy“. Jakékoli úsilí dosáhnout „globálního“ nebo „holistického“ zákona a obsáhnout tak směr historické změny je považováno mnou a téměř všemi analytickými filozofy dějin za intelektuální mlácení prázdné slámy.²

Nejsem si jist, zda úsilí zastánců modelování, bude-li zaměřeno na historii, vyústí ve všechny

¹ Kenneth J. Arrow, „Mathematical Models in the Social Sciences“, *The Policy Sciences*, redigovali Lerner a Lasswell, str. 132.

² Maurice Mandelbaum, „Social Laws“, *The British Journal for the Philosophy of Science*, roč. VIII, č. 31, 1957, str. 217–222.

nebo jen některé tyto věci. Myslím si však, že něco podobného je obsaženo v jejich přesvědčení, že lidská mysl je s to kvantifikovat a tím řešit skutečně všechny myšlenkové problémy. Toto přesvědčení, jak se hned pokusím vysvětlit, není naprosto neodpodstatněné. A může působit jako posilující tonikum vůči skepticizmu historika shrbeného pod tíhou staletých neúspěchů ve snaze dosáhnout nějakého konečného vysvětlení. Ovšem historikův skepticizmus je zároveň jeho slabost i jeho síla. Žádat na něm, aby se ho vzdal, by znamenalo jej vyzývat, aby zradil své nejniternější filosofické přesvědčení.

Charakteristickou metafyzikou současného historika je to, co bych nazval „radikálním nominalismem“. Odkojen jednou utěšujícími abstrakcemi německého idealismu navykl si na přesvědčení, že konečná „skutečnost“ tkví jedině ve zvláštním a okamžitě ověřitelném. Toto nominalistické stanovisko bylo vždy obsaženo v jednom aspektu idealistického myšlení — v důrazu Rankeho a jeho žáků na jednotlivý jev a v jejich zdůrazňování přesných výzkumných metod. Proti tomu vypadají zastánci matematických modelů, jejichž filosofický původ se odvozuje od pozitivismu, jako zapálení platonisté. *Zbavili* nominalistické rysy své tradice důrazu (mezi matematicky orientovanými ekonomy se například setkáme s určitou blahovůlí pro pouhé „sběratele fakt“) a na jeho místo dosadili víru ve všezahrnující konstrukce lidského myšlení, která nabývá svou intenzitou téměř náboženského charakteru.

Pro historika tyto konstrukce nejsou ničím jiným než výtvary individuální představivosti. Nepřisuzuje jim také žádnou konečnou realitu. Jsou to pro něho vysvětlující zkratky, heuristické nápady a nic víc. V tomto okamžiku zastánci modelování mohou namítnout, že totéž platí i o nich, že jsem karikoval jejich myšlenkový postoj, abych dosáhl názornějšího kontrastu. A pokud jde o jejich vý-

chozí stanovisko, budou asi jejich námitky zcela oprávněné. Není totiž pochyb o tom, že zastánce modelování vychází na začátku svých myšlenkových úvah z takového duševního stavu, který je ve své skepsi téměř totožný s duševním stavem historika. Na začátku si asi myslí, že se nepokouší o nic jiného než o vytvoření pokusného vysvětlujícího schématu. Avšak v průběhu práce, jakmile získává určitý citově zabarvený zájem o výsledek svých úvah, začne tato konstrukce nabývat vlastní „reality“. Její tvůrce je v situaci, kdy sám v ni věří způsobem, který je mnohem sebejistější, než jak by to normálně potvrdil empirický postup.

Totéž se může přirozeně přihodit i historikovi a existuje nemálo příkladů z minulosti, které ukazují, jak se to může stát. Avšak v protikladu k vědci z oblasti společenských věd je historik vyzbrojen vůči pokušení myšlenkové jistoty téměř vrozenými sebepochybnostmi. Pro historika je většina společenského univerza zahalena tajemstvím a domnívá se, že tomu tak bude ještě dlouhý čas. Proto je také docela spokojen, když oblast jistoty je vymezena v přesně vytyčených sférách, v nichž má pocit, že může pracovat s určitou důvěrou. Pro odborníka z oblasti společenských věd, který je orientován matematicky, je taková nejistota nepřijatelná: neznámé, nevysvětlitelné jej mučí a pokouší se proto o nějaké řešení za každou cenu. V tomto druhém smyslu je to ovšem historik, kdo je založen náboženštěji. A je to opět on, kdo vstupuje váhavěji do říše tajemství. V tomto posledním směru je ještě v nás původní mysticko-kontemplativní duch německého idealismu.

To je asi vše, pokud jde o náš exkurs do metafyziky. Jestliže v naší implicitní filosofii zůstáváme, my historici, ještě stále u Webera nebo dokonce i u mlhavějšího Rankeho, neznamená to, že se uzavíráme jakémukoli styku se vším přesným a kvantitativ-

ním. Právě naopak. Oblast kvantifikace je, podle mého názoru, první ze dvou výzkumných sfér, v níž již historické studium postoupilo stykem se společenskými vědami a v níž je v dohledu značné urychlení dalšího pokroku.

Již alespoň po jednu generaci používají historici kvantitativní metody v míře dříve nepředstavitelné. Používání statistik uskutečnilo revoluci ve studiu hospodářských dějin zejména v Anglii, kde teoretická kompetentnost pro ekonomické otázky je mnohem těsněji spjata s historickou vědou než v kterékoli jiné zemi. Britové se rovněž ujali vedení ve využívání statistických metod při studiu politických dějin. Od té doby, před třiceti lety, kdy sir Lewis Namier vydal své významné dílo *The Structure of the Politics at the Accession of George III.*, čerpala celá generace mladých historiků v USA a v Anglii neustále z materiálů, které zpřístupnila jeho práce. Životopisy, hospodářská spojení a volební výsledky byly sestavovány do tabulek a vzájemně propojeny odkazy, aby podaly nová upřesnění a konkretizace pro studium parlamentních orgánů a podobných elitních seskupení. Když chceme psát o politické či vládnoucí třídě, nejsme již odkázáni na mlhavé všeobecnosti. Nyní můžeme přesně určit, kdo byl příslušníkem této třídy během významných dějinných údobí mnoha zemí.

To jsou však jen první kroky v perspektivě kvantifikace, která se začíná prodlužovat donekonečna. Pokud jde o dějiny parlamentů či o ustálenější typy hospodářských dějin, které pojednávají o cenách a důchodových řádách, používá se statistika celkem konvenčním způsobem. Zcela jiná situace je v oněch oblastech lidské zkušenosti, kde historici dříve odmítli kvantitativní přístup jako nevhodný. Postoje, masové nálady, přesuny v přízni veřejnosti — o takových „kvalitativních“ stránkách života bylo kdysi možné pojednávat jedině impresionistickým způsobem. V tomto případě musela postačit „intuitivní“ generalizace nebo vhodná citace

některého soudobého pozorovatele. Teprve když sociologové a sociální psychologové zahájili experimenty s novějšími metodami k zvládnutí těchto problémů v současném světě, uvědomili si historici, kolik toho scházelo v běžném literárním zpracování minulosti.

Průzkum mínění, technika vzorků, průmětové testy, obsahové analýzy, „scaling“ atd. jsou nové metody, jimiž znalci lidského chování obohatili naše vědomosti o současnou společnost a extrapolací naše chápání dějin. Neboť jenom z poloviny je správná námitka, že tyto techniky nelze aplikovat na lidi, kteří již dlouho tlejí v hrobě. Pochopitelně je vyloučeno klást otázky mrtvému nebo vypracovávat s ním průmětový test. Ovšem můžeme se poučit z výsledků dnešních vzorků a pohlížet novým způsobem na záznamy srovnatelných událostí v minulosti. Taková rozsáhlá hnutí jako například revoluce a války mají určitá trvalá charakteristika a historici měli značné zkušenosti, pokud šlo o to, aplikovat na ně zásadní korektiva, která přihlížejí k dobovým rozdílnostem a kulturním okolnostem. Rigorózně provedené měření postojů v současné společnosti má přímo historickou závažnost. Může totiž osvětlit minulost novým typem vysvětlení, které navrhuje.

Ani v tomto případě nebude asi historik s to použít zcela nebo mechanicky novou techniku. Ovšem jeho uvažování bude touto technikou informováno — bude se nyní rozhlížet i po věcech, které by dříve prostě opomíjel. Tak bude méně nakloněn uvažovat v dichotomiích, což je Hegelovo dědictví, a bude spíše připraven jednat v gradacích a kontinuitách. A tyto gradace se pokusí v rámci možnosti kvantifikovat. Poznal, že běžné používání přídavných jmen v historické próze již často s sebou nese zárodečný druh kvantifikace. Proto bude lépe připraven nahradit slova jako „větší“ nebo „menší“ číselnými údaji. Uvědomil si, že tyto údaje bez ohledu na míru jejich pokus-

nosti mu umožní zařadit příslušný historický jev do vztahu jasné srovnatelnosti s jinými jevy, a rozšířit tak jeho vysvětlující dosah. Pochybuji, že se studium historie někdy stane především nebo alespoň převážně kvantitativním svým zaměřením. Jsem však přesvědčen, že některé z nejvýznamnějších zlepšení během několika příštích desetiletí se uskuteční právě v této oblasti.

Druhý okruh užitečných kontaktů historie se společenskými vědami již nelze specifikovat tak konkrétním způsobem. Tento druhý typ pokroku, který mám na mysli, je totiž záležitostí spíše syntézy než analytické metody. Souvisí se sblížením socioekonomických a psychologických dimenzí v historickém vysvětlení.

Na začátku tohoto eseje jsem neustále odkazoval na metodologické práce Maxe Webera. Postupoval jsem tak přirozeně proto, poněvadž jsem přesvědčen, že klasickým a stále ještě platným způsobem vysvětlují základní složky vztahu historie se společenskými vědami. Mají však jeden nápadný nedostatek. Weber totiž téměř nic nevěděl o psychologické teorii své doby, zvláště o Freudově díle, a když pátral po doplňujících člancích ekonomického a duchovního působení, nemohl duchovní působení obohatit interpretacemi vyvozenými z psychoanalytického pozorování. V jeho dílech byla jasně definována jedině socioekonomická dimenze, přičemž duševní aspekt zůstal zahalen tajemstvím.

Od časů Weberových se pokoušela řada teoretiků o společnosti, značně ovlivněných psychoanalytickým přístupem, definovat citové a „duchovní“ postoje velkého počtu lidí ve specifických historických obdobích ve společnostech, k nimž patřili. Tak David Riesman sledoval tři po sobě následující „směry“, v nichž se projevoval převládající étos americké společnosti. Theodor Adorno načrtl

konfigurace „autoritativní osobnosti“ v současném prostředí, Erich Fromm postavil do protikladu relativní citovou jistotu, kterou zabezpečovala společnost 19. století, s terorem a marnostmi, jež vyvolaly „únik od svobody“ 20. věku. Všechny tyto interpretace byly impresionistické. Všechny byly poznamenány značným působením osobních emocí. Přitom však jejich souhrn ukazoval na možnosti nového typu společenské teorie, která kombinuje klinickou diagnózu jednotlivého problému se smělou typologií davových citů.

Koncepce posloupných etap v dějinách společnosti je v politických a ekonomických úvahách velmi starého data. Vzpomeňme si na Marxovu trojnásobnou evoluci od feudalismu přes kapitalismus k socialismu a na Tonniesovu posloupnost *Gemeinschaft* — *Gesellschaft*, tak drahou třem generacím německých myslitelů. Zcela nedávno začali historici hospodářských dějin a sociologové vylepšovat standardní německý slovník. Některé termíny, jako např. „tradiční“ společnost, dali na místo toho, co Marx nazýval feudalismem, a zúžili definici kapitalismu 18. a 19. století jeho ztotožněním se specificky „buržoazními“ praktikami. K těmto dvěma etapám přidali třetí fázi „industriální“ společnosti, což znamená konfiguraci jevů výlučně charakteristických pro současné městské podmínky.¹ Tuto třetí fázi nepovažovali ani za kapitalistickou, ani za socialistickou. Starší rozlišování nebyla již tak důležitá, poněvadž zájem se přenesl z otázky práv praktického majetku a soustředil se na takové projevy — společné oběma typům vlastnictví ve vysoce průmyslové společnosti — jako byrokratizaci, konzumně orientované hospodářství a růst „lepší“ společenské třídy.

¹ Viz například John E. Sayer, *Strains in the Social Structure of Modern France: Problems of the Third and Fourth Republics*, redigoval Edward Mead Earle, Princeton 1951, str. 293–312.

Přirozeným rozšířením této trojnásobné typologie socioekonomické změny by bylo vyrovnání třetí nebo „průmyslové“ etapy s aspekty masové psychologie, které autoři jako například Riesman, Fromm a Adorno považovali za charakteristické pro současnou dobu. Nevím, zda už někdo takové vyrovnání explicitně provedl. Je však zahrnuto v pozadí mnoha společenských úvah, které probíhají v současné době. „Informování“ v takové míře o našem soudobém myšlení naznačuje jeden z nejdůležitějších přístupů, které máme k dispozici ve snaze spojit socioekonomickou analýzu s psychologickým chápáním.

Další přístup, svou povahou ještě obecnější, byl připomenut odkazy, které jsem uváděl, na příbuznost kulturní antropologie s historikovým myšlenkovým pochodem. Antropolog se vždy zabýval kulturní totalitou. Jeho cíl se od začátku podobal cíli, k němuž se právě dopracovali dnešní tvůrčí historici — to znamená chápat ekonomické, sociální a psychologické projevy dané společnosti v jejich vzájemných souvislostech. Po dlouhou dobu se antropolog snažil definovat „fundamentální a významné kulturní konfigurace, které udávají vzor způsobu života a podmiňují myšlenky a emoce jednotlivců podílejících se na této kultuře“.¹ Proto také mnohem ostřeji než historik rozeznával možnosti a nesnáze tohoto přístupu. V současnosti se může ochotný praktik novějšího typu historie poučit o tom, jak zvládnout svůj nezvyklý úkol, především od antropologie.

Konkrétně to znamená určité experimentování s technikou výzkumu v terénu. Před jednou generací ukázaly epochální studie Marka Blocha o francouzské rolnické historii, do jaké míry lze osvětlit minulost bezprostředním pozorováním soudobých pracovních úkonů.² Důsledkem Blochovy práce

¹ Ruth Benedict, *Patterns of Culture*, Boston 1934, str. 55.

² Podrobněji v *Les caractères originaux de l'histoire rurale française*, Oslo 1931.

byla nová historická technika, která systematicky extrapoluje ze současnosti stopy někdejších podmínek a přistupuje k rekonstruování již opuštěných pracovních úkonů na základě jejich pozůstatků, jež mohou být ještě přímo pozorovány. Tento druh poučení z tradic, z lingvistických uzancí, architektonických a technologických pozůstatků je ovšem vynikajícím příspěvkem Vika ke studiu historie. O století později byl uveden ve všeobecnou známost a aplikován v rozsáhlé míře Micheletem. Podle mého názoru byl to však až Bloch, kdo jako první zavedl novou metodu tak, aby byla k použití pro běžného historického odborníka.

Je zřejmé, a Bloch to velmi dobře věděl, že práce v terénu může vykázat lepší výsledky na venkově než ve městech. Ve velkých městských aglomeracích stopy minulosti téměř vymizely. Ve venkovských oblastech školený a čilý pozorovatel je může objevit často netknuté. Proto použití antropologických polních technik, původně určených pro kultury neznalé ještě písma, na západní společnosti se nejlépe osvědčilo v malých venkovských obcích. Zde se ukázalo možným objevit nejen žijící minulost, nýbrž i způsob života, jehož pozoruhodné rysy jsou ještě chápány a výslovně uznávány. Zkrátka, bezprostřední studium malé obce na místě se mi zdá být nejlepší učebnou pro historika, jehož mysl je orientována na společenskou a psychologickou syntézu. Model pro takovou práci existuje v sympatickém výkladu Laurence Wylieho o vesnici v jižní Francii¹ — v práci humanisty, který přešel téměř až na konci své vědecké dráhy k metodě společenských věd.

Ze zkušeností studia obcí může mladý historik ovšem získat mnohem více než pouhý technický výcvik. Mnohem důležitější než tento výcvik je, že může poznávat, jak působí skupinové vědomí, jak individuální reagence utvářejí ustavené normy.

¹ Laurence Wylie, *Village in the Vaucluse*, Cambridge 1957.

Z pozorování mikrokosmu širší společnosti může získat bezprostřední zkušenosti, a ty pak aplikovat na větší společenské jednotky v současnosti i minulosti. V malém, snadno srozumitelném rámci může pochopit povahu myšlení a emocí, které se projevují v ustálených pracovních úkonech, může se naučit rozeznávat formy řeči a akcí, které ztělesňují symbolický způsob myšlení. Vyjádřeno velmi obecným způsobem, může zahájit hledání své cesty k definování ústředních, skupinových symbolů, které ve své nekonečné rozmanitosti dávají smysl lidskému životu v ustavených společnostech, malých i velkých.

Použití slov „ústřední, skupinové symboly“ znamená vyvolat poplach u metodologicky zdrženlivého pracovníka. Zní to totiž jako pokus o definici nějakého „ducha doby“ — oné kulturní Lorelei, která svedla mnoho generací spekulativních historiků. Anebo, což je ještě mnohem horší, může se to zdát jako výraz sympatií se Spenglerem a jemu podobnými v hledání jednoho nebo dvou prvotních symbolů, které přetrvávají celé civilizace. Svým důtklivým naléháním, aby se pokračovalo v pátrání po ústředních symbolických konfiguracích, jsem zřejmě otevřel dveře dokořán nejdivočejším formám historických spekulací.

Nuže, takové obvinění není zcela nespravedlivé. Jak se pokusím za chvíli ukázat, domnívám se, že otevřeně spekulativní postup má v historické metodě své místo, které nebylo vždy dostatečným způsobem uznáváno. Tento postup, jako ostatně celé pojetí určujících symbolů, je nevyhnutelně vyhraněný. Fakticky je tomu tak, že toto jsou právě ony momenty, jimiž celá podstata umění a literatury vstupuje do historického vysvětlení — podstata, jak jsem připomněl, kterou sdílí historie ze společenských věd zejména s antropologií. V tom či onom momentu přechází historie nutně z vědy

do umění: rozhodující je mít jistotu, že moment přechodu byl zvolen dobře.

Na začátku tohoto eseje jsem se již zmínil o tendenci historické práce kolísat mezi dvěma úrovněmi vysvětlení, mezi úrovní vysoké abstrakce a úrovní přemrštěné podrobnosti. Vytyčil jsem si také za jeden z úkolů najít střední cestu. Co jsem prohlásil výše o „schematizaci“ a o aplikaci metod společenských věd při studiu historie, jasně představovalo jeden přístup k této střední cestě. A co říkám právě teď o „ústředních symbolech“, je dalším takovým přístupem. Neboť v tomto specificky „uměleckém“ aspektu historické interpretace se rovněž směřuje k této střední rovině, i když je to střední rovina obtížněji rozpoznatelného druhu. Její příznačná nepřesnost zatemňuje věci, které ji odlišují od toho, co je značně obecné na jedné straně a co je pouze jedinečné na straně druhé.

Onen druh symbolického chápání společnosti, jak jej navrhuji, nechce zahrnovat celé civilizace spenglerovským způsobem pod několik klíčových pojmů (i když se může značně obohatit a „poučít“ Spenglerovým heroickým úsilím o kulturní syntézu). Ani se na druhé straně nepokouší vylíčit uměleckou formou, co je vysoce individuální a tudíž „životné“. Usiluje spíše o něco, co je mnohem více vyhraněné a hmatatelné než ony klíčové pojmy a mnohem obecnější než ono individuální. Zabývá se skutečnými společnostmi, skutečnými v tom smyslu, že jejich členové se cítí fakticky příslušníky takových obcí, a pak také v tom smyslu, že některá jejich část může být pozorována a dokonce i prožívána současným historikem. Tyto společnosti nejsou žádnými skvělými výplody historikovy představivosti, jakou je velmi sporná Spenglerova „kouzelnická“ civilizace. Jsou menší a přesněji definované, zabírají celou škálu od typu vesnice, kterou studoval Wylie, až po národní společenství, jež se pokoušeli určit literáti jako Leonardo Olschki

a Rebecca Westová.¹ A symboly, které by je měly charakterizovat, jsou stejně hmatatelné. Zdaleka to nejsou výsledky pouhých výmyslů studia, nýbrž jsou vyvozeny ze společenských a psychologických pozorování, jakož i z praktických lingvistických zkušeností.

Přesto však zůstává i nadále jakási nepřesnost, kterou nelze odstranit. A kvůli té je ochoten se omlouvat vědec z oblasti společenských věd nebo i historik více vědecky orientovaného typu. U odborníků z oblasti společenských věd (až po antropology) je takový postoj odpustitelný. Celý jejich profesionální étos je vázán pojetím rigoróznosti a „ověřitelnosti“. U historiků je to však pochopitelné méně. Jak jsem nesčetněkrát poznamenal, je sama vlastní nepřesnost historického tradičního přístupu osudovou slabinou, avšak zároveň i nej-mocnějším zdrojem síly.

A tak se konečně celá věc dostala tak daleko, aby se přešlo do ofenzívy. V celém tomto eseji jsem určil historikovi poměrně skromnou úlohu: úlohu žáka posedávajícího u nohou svých kolegů ze společenských věd. Pokoušel jsem se plně vzít v úvahu rozmanitou závažnost společenskovědní metody a přístupu, z nichž by mohl historik těžit. Současně jsem se pokoušel vyznačit momenty, kdy musí historik odmítat jakoukoli modifikaci své definice svého vlastního povolání. Nyní nastal čas, abychom nechali promluvit i historika. Rád bych uzavřel tyto své úvahy zaměřením jejich předmětu opačným směrem a připomenul jeden nebo dva směry, kterými by se vědec z oblasti společenských věd mohl poučit z historikova příkladu.

Před chvílí jsem hovořil o přednostech uvažování a v tom bodě si myslím, že současné společenské vědy, zvláště ve Spojených státech, nedělají svou práci dobře. Po odchodu Karla Mannheima a Jo-

¹ Leonardo Olschki, *The Genius of Italy*, New York 1949; Rebecca West, *Black Lamb and Grey Falcon*, New York 1941.

sefa Schumpetera ze scény nebyl téměř nikdo, kdo by byl ochotný a kvalifikovaný zaujmout celkové stanovisko k společenské změně v naší době v jejich nejbližších historických souvislostech. Velká tradice dalekosáhlé historické a ekonomické sociologie právě skončila. Začala v Německu Marxem a v Německu ji také nacisté umrtvili tím, že přeorientovali její zastánce (jako například Sombarta) nebo je zahnali do kulturně odlehklých zemí, kde mohli najít jen málo stejně smýšlejících žáků. V současné době neplní tuto funkci ani ekonomika, ani sociologie. Katedra spekulativního společenského myšlení je neobsazena. A když nejsou žádní jiní žadatelé, začínají se o ni zajímat historici.

Proč by také ne? Jestliže se vědci z oblasti společenských věd, ať z toho či onoho důvodu, nezbývají základními otázkami naší doby, potom někdo jiný, a veřejnost ochotně, převezme jejich práci. Když se ti, kdo byli pro tuto práci soustavně školeni, této práci vyhýbají, potom méně kvalifikovaní — novináři a lovci senzací — vezmou věc do svých rukou. Přemýšlivější historik si to uvědomuje a je ochoten převzít na sebe tuto novou odpovědnost a i — ódium profesionálního znevážení, které je s tím spjato.

Takové nebezpečí je spojeno s projednáváním skutečně závažných historických problémů. Jedině ve vzácných případech totiž může dosáhnout onen typ „střední“ generalizace, který hájím, opravdu vědecké úrovně. Většinou schematizace, jež může historik vymyslet, uspokojují jen částečně obvyklé kánony vědecké metody. Jejich průkaznost je značně chabá. Mosty spojující jednu hromadu dat s druhou jsou velmi vratké. Vyplývající hypotézy zaznamenávají pouze částečnou vnitřní shodu a jsou plně nevyřešených rozporností. Až potud jde o hříchy spekulativní metody; jsou tak zřejmé a je jich tolik, že je není třeba ani dále vyjmenovávat.

Nicméně při svém vyučování a psaní jsem shle-

dal, že právě tím přispívá současný historik nejdůležitějším způsobem. Velmi záhy jsem v průběhu seminární instruktáže zpozoroval, že nejzajímavější a nejdůležitější věci, které měl student prohovořit, byly ty, jež mohl doložit nejméně. Skutečně původní části jeho seminární práce pojednávaly o alternativách a pravděpodobnostech a o všech ostatních druzích historických možností pochybného původu. Stejně tomu bylo i v případech mého spíše informativního úsilí vysvětlit dějiny současnosti, kdy jsem zjistil, že zásadní a rozhodující problémy jsou ty, které jsou zastřeny značně klamnými obtížemi. Rozbor fašistických systémů se například vůbec nehodí k přísnému komparativnímu pojednání: počet případů je velmi malý (pouze dva plně rozvinuté) a dosažitelné vysvětlení — většinou ekonomické a psychologické — je přespříliš různorodé svou povahou, než abychom je mohli vzájemně spojit nějakým jednoznačným způsobem. Přesto však navrhuji, aby se v těchto komparativních úvahách pokračovalo, a naléhám na své studenty, aby činili totéž. Jsem totiž přesvědčen, že jedině tímto způsobem můžeme zavést nějaký počáteční řád do strašné změti „fakt“, která skýtá současná historie.

Počáteční řád — první přibližnost zhruba srovnatelná s vysvětlujícím schématem — je jedinou a postačující apologií, kterou můžeme uvést na obranu historické spekulace. Jedině tímto způsobem můžeme pochopit masu evidentně dílčích a nesouvislých fakt sami a pak je sdělit ostatním. Jak ví každý přírodovědec, vychází formování hypotézy původně z představivosti a „intuitivních“ postupů, které jsou příliš pomyslné, než aby je mohl jednotlivec vystopovat. Totéž platí i pro společenskou vědu, avšak v tomto směru má historik určitou výhodu. Definice jeho povolání jej obdařila v rámci jeho oboru určitou pružností, která je nepřijatelná u vědců z oblasti společenských věd v přísnějším pojetí. Historikova tradiční spřízně-

a uměním sankcionuje a schvaluje představivosti.

y považovala za sebezahrnující disciplínu. Kdysi spojovala filologii spojuje literaturu se společenskou vědou, si svůj nový dluh vůči vědám, což nutně neznamená oslabení pout. Ve skutečnosti je opak pravdou. Neboť právě historie může vést společenskou vědu cestou představivosti a smělejších hypotéz k literatuře — zpět do oblasti, kde se nacházely a rozvíjely s velkým úspěchem po dobu 75 let, do oblasti, kterou zahájil Montesquieu a ukončil Weber.

dal, že právě tím přispívá současný historik nejdůležitějším způsobem. Velmi záhy jsem v průběhu seminární instruktáže upozoroval, že nejzajímavější a nejdůležitější věci, které měl student prohovořit, byly ty, jež mohl doložit nejméně. Skutečně původní části jeho seminární práce pojednávaly o alternativách a pravděpodobnostech a o všech ostatních druzích historických možností pochybného původu. Stejně tomu bylo i v případech mého spíše informativního úsilí vysvětlit dějiny současnosti, kdy jsem zjistil, že zásadní a rozhodující problémy jsou ty, které jsou zastřeny značně klamnými obtížemi. Rozbor fašistických systémů se například vůbec nehodí k přísnému komparativnímu pojednání: počet případů je velmi malý (pouze dva plně rozvinuté) a dosažitelné vysvětlení — většinou ekonomické a psychologické — je přesprávně různorodé svou povahou, než abychom je mohli vzájemně spojit nějakým jednoznačným způsobem. Přesto však navrhuji, aby se v těchto komparativních úvahách pokračovalo, a naléhám na své studenty, aby činili totéž. Jsem totiž přesvědčen, že jedině tímto způsobem můžeme zavést nějaký počáteční řád do strašně změti „fakt“, která skýtá současná historie.

Počáteční řád — první přibližnost zhruba srovnatelná s vysvětlujícím schématem — je jedinou a postačující apologií, kterou můžeme uvést na obranu historické spekulace. Jedině tímto způsobem můžeme pochopit masu evidentně dílčích a nesouvislých fakt samí a pak je sdělit ostatním. Jak ví každý přírodovědec, vychází formování hypotézy původně z představivosti a „intuitivních“ postupů, které jsou příliš pomyslné, než aby je mohl jednotlivec vystopovat. Totéž platí i pro společenskou vědu, avšak v tomto směru má historik určitou výhodu. Definice jeho povolání jej obdařila v rámci jeho oboru určitou pružností, která je nepřípustná u vědců z oblasti společenských věd v přísnějším pojetí. Historikova tradiční spřízně-

nost s literaturou a uměním sankcionuje a schvaluje volnou hru jeho představivosti.

Historie se vždy považovala za sebezahrnující a zprostředkující disciplínu. Kdysi spojovala filosofii s poezií. Nyní spojuje literaturu se společenskými vědami. Uvědomila si svůj nový dluh vůči společenským vědám, což nutně neznamená oslabení jejích uměleckých pout. Ve skutečnosti je opak pravdou. Neboť právě historie může vést společenskou vědu cestou představivosti a smělých hypotéz k literatuře — zpět do oblasti, kde se nacházely a rozvíjely s velkým úspěchem po dobu 75 let, do oblasti, kterou zahájil Montesquieu a ukončil Weber.